

Paweł Błasiak¹
Szczecin

Zaangażowanie papieża Franciszka w dialog ekumeniczny w latach 2013–2018

Wstęp

Ojciec święty Franciszek, którego pontyfikatu od kilku lat jesteśmy świadkami określa siebie jako kontynuatora reform zapoczątkowanych przez Sobór Watykański II. Pośród wielu transpozycji będących owocem prac soborowych istotne miejsce zajmuje dialog ekumeniczny. Można wręcz zaryzykować twierdzenie, że Sobór rozpoczął dialog Kościoła katolickiego z poszczególnymi Kościołami i wspólnotami, który to do dnia dzisiejszego jest podtrzymywany i rozwijany. Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* Soboru Watykańskiego II uczynił z dążenia do jedności wyznawców Chrystusa jeden z centralnych aspektów życia Kościoła, natomiast wypowiedzi na temat ekumenizmu znalazły się również w jego innych innych dokumentach, przede wszystkim konstytucjach *Dei verbum* i *Lumen gentium*, a więc w tych wyższego rzędu.

Jak zauważa Hans Waldenfels, Papież Franciszek – pomimo że jest pierwszym biskupem Rzymu po Soborze Watykańskim II, który nie brał w nim udziału – został wyraźnie przez tenże ukształtowany². Co więcej, swoim nauczaniem i praktyką zapoczątkował nową erę w jego recepcji³. Papież wielokrotnie podkreślał, że pragnie reformy Kościoła opartej na wskazaniach soboru i stara się nadać jej nową jakość oraz dynamikę. Zależy mu również na jedności wśród wszystkich wyznawców Chrystusa: „Jest we mnie ta tęsknota, żeby podział się skończył – mówi Franciszek - żebyśmy się zjednoczyli. Jest we mnie ta tęsknota zjednoczenia”⁴. Podziały wśród chrześcijan są skutkiem „niesłusznego wiązania religii z interesami narodowymi, politycznymi, gospodarczymi i wszelkimi

¹ Paweł Błasiak – ks. mgr, doktorant Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, email: pblasiak4@gmail.com.

² H. Waldenfels, *Na imię mu Franciszek. Papież ubogich*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2014, s.107.

³ Por. tamże, s. 39.

⁴ M. Kaszowski, *Nauczanie papieża Franciszka pod lupą*, Vox Domini, Katowice 2014, s. 94.

innymi”⁵ nauczał św. Jan Paweł II; obecnie ojciec święty Franciszek powraca to tej refleksji.

Papież Franciszek stara się nie zamykać swojego marzenia o zjednoczeniu w formie wypowiedzianych słów, lecz dąży do niego poprzez pracę duszpasterską, spotkania, decyzje, głoszenie Słowa Bożego, podróże oraz gesty.

Niniejszy artykuł stawia sobie za cel prześledzenie w ujęciu chronologicznym pontyfikatu Franciszka: jego spotkań, wypowiedzi oraz działań związanych z posługą na rzecz jedności chrześcijan, które często, przekraczając uprzedzenia, papież odważnie i aktywnie podejmuje. Analiza taka pomoże uwypuklić – charakterystyczne dla franciszkowego sposobu myślenia – działania w kwestii jedności Kościoła oraz zauważyć powracające wątki, które papież podejmuje i rozwija, a dzięki temu opisać specyficzny dla jego posługi sposób percypowania i prowadzenia działalności ekumenicznej. Należy żywić nadzieję, że zgodnie z zamysłem papieża dialog ekumeniczny nie będzie tylko papierową deklaracją i wspomnieniem przeżytych uroczystych spotkań przedstawicieli różnych Kościołów i wspólnot, lecz przełoży się na codzienne życie chrześcijan, na wspólne stawianie czoła wyzwaniom współczesności.

1. Rok 2013 – Deklaracja podążania drogą ekumenizmu

Już w pierwszym tygodniu swojej posługi piotrowej, 30 marca 2013 r. papież Franciszek w Sali Klementyńskiej Pałacu Apostolskiego przyjął na audiencji reprezentantów Kościołów i Wspólnot oraz innych religii, którzy w poprzednim dniu uczestniczyli w Mszy św. inauguracyjnej jego pontyfikat. Byli to przedstawiciele hierarchii prawosławnej, delegaci luterańscy, anglikanie, metodyści, baptyści. Na początku tego spotkania głos zabrał ekumeniczny patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I, następnie ojciec święty wygłosił prelekcję, podczas której powiedział między innymi, że: „pełna realizacja jedności wierzących w Chrystusa zależy od planu Boga i naszej lojalnej współpracy”⁶. Papież Franciszek przypomniał Sobór Watykański II: „Nie mogę zapomnieć, podobnie jak wy, jak wielkie znaczenie miał ten sobór dla drogi ekumenicznej”⁷. Franciszek przytoczył słowa bł. Jana XXIII z przemówienia inauguracyjnego Sobór Watykański II: „Kościół katolicki uważa za swój obowiązek aktywne działanie, aby spełniła się wielka tajemnica tej jedności, o którą Jezus Chrystus prosił w żarli-

⁵ Por. Jan Paweł II, *Świadkowie pokoju*, Przemówienie do uczestników Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu 24 stycznia 2002, [w:] *Papież Franciszek Sługa nowego świata*, A. Boniecki [red.], Poznań-Kraków 2013, s. 140-141.

⁶ Franciszek, *Z przyjaźnią i szacunkiem. Przemówienie do przedstawicieli innych Kościołów, Wspólnot kościelnych oraz religii [20 III 2013]*, „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 21.

⁷ Tamże, s. 22.

wej modlitwie Ojca Niebieskiego w przeddzień swej Ofiary”⁸. Franciszek zadeklarował chęć podążania drogą ekumenizmu, obierając kurs wypracowany przez sobór oraz posoborowych papieży⁹: „Ze swej strony pragnę zapewnić, w ślad za moimi poprzednikami, o zdecydowanej woli kontynuowania drogi dialogu ekumenicznego”¹⁰. Wymownym gestem było przekazanie znaku pokoju przez papieża Franciszka patriarche Konstantynopola Bartłomiejowi I oraz katolikosowi Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego Karekinowi II podczas Eucharystii rozpoczynającej jego pontyfikat¹¹. W tych pierwszych słowach i gestach, u progu pontyfikatu zawiera się istota jego postawy, która z czasem będzie nabierała nowych treści; jednak w kwestiach ekumenicznych będzie zawsze opierała się na kilku zasadach. Po pierwsze – papież odwołuje się do Boga jako źródła i celu jedności chrześcijan, ten aspekt będzie wielokrotnie powracał w wypowiedziach Franciszka: Bóg jest źródłem jedności chrześcijan i Jego wolą jest zjednoczenie wierzących. Po drugie – Franciszek wskazuje na Sobór Watykański II jako punkt wyjścia do konstruktywnego dialogu. Po trzecie – papież wyraźnie deklaruje chęć zachowania i kontynuacji tego, co już zostało dokonane przez jego poprzedników w tym temacie i na tym wypracowanym gruncie pragnie stawiać kolejne kroki na „drodze do jedności”. Postawę tę potwierdza poprzez wypowiedzi oraz czytelne gesty, które czasem zaskakujące, są bogate w treści.

W trakcie kolejnych spotkań, podejmowanych działań, wypowiedzanych słów oraz wymownych gestów Franciszek będzie często powracał do niniejszego schematu: Jedność, której źródłem i sprawcą jest Bóg. Sobór Watykański II i to, co nastąpiło po nim w kwestii zjednoczenia chrześcijan jako punkt odniesienia. Pragnienie podążania wspólnie drogą ekumenizmu jako bracia. W trakcie podążania przez papieża drogą ekumenizmu pojawiają się kolejne aspekty, Franciszek będzie wskazywał na problemy z jakimi muszą mierzyć się obecnie chrześcijanie, a nawet ludzkość, takie jak: migracje, ubóstwo, wojny i przemoc, zanieczyszczenie środowiska, prześladowania chrześcijan, handel ludźmi i współczesne niewolnictwo oraz sprawa odpowiedzialności za głoszenie Ewangelii. Tylko we współpracy i w zjednoczeniu można zdaniem ojca świętego stawiać czoła tym wielkim, często bolesnym i wymagającym reakcji wyzwaniom współczesnego świata i być autentycznym świadkiem Jezusa.

10 maja 2013 r. w 40 rocznicę historycznego spotkania Pawła VI i Papieża Aleksandrii oraz Patriarchy Stolicy św. Marka Szenudy III na audiencji gene-

⁸ Tamże, s. 22.

⁹ Por. H. Scerri, *Ekumeniczne zaangażowanie papieża Franciszka*, [w:] P. Kantyka, P. Kopiec, M. Składkowski [red.], *O ekumenizmie w Roku Wiary, Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 30-lecia Instytutu Ekumenicznego KUL*, Lublin 2013, s. 71-84.

¹⁰ Tamże, s. 22.

¹¹ Por. Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, Kamień Śląski-Opole 2017, s. 151-172.

ralnej papież Franciszek przyjął Papieża Teodora II i członków Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego. Była to okazja, aby przypomnieć Wspólną Deklarację jaką ich poprzednicy podpisali 40 lat wcześniej. Franciszek przypomniał:

„Wspólna Deklaracja naszych poprzedników sprzed 40 lat stała się kamieniem milowym na drodze ekumenicznej i dała początek Komisji ds. Dialogu Teologicznego między naszymi Kościołami, której prace przyniosły dobre rezultaty i która przygotowała grunt pod trwający do dzisiaj owocny, szerszy dialog między Kościołem katolickim a całą rodziną Ortodoksyjnych Kościołów Wschodnich. (...) Nasze Kościoły uznały, że zgodnie z apostołską tradycją wyznają „jedną wiarę w Boga Jednego i Trójjedynego i w bóstwo Jedyne Wcielonego Syna Bożego (...), Boga doskonałego w swej boskości i doskonałego człowieka w swym człowieczeństwie. Przyznawały, że życie boskie jest nam dawane i ożywiane za pomocą siedmiu sakramentów i że czują się związane we wspólnym oddawaniu czci Matce Bożej”¹².

To spotkanie oraz wypowiedziane słowa ukazały wolę podążania Franciszka oraz Kościoła, któremu przewodzi drogą wyznaczoną przez jego poprzedników. Ojciec święty pragnie zachować osiągnięte już zbliżenie między Kościołami Katolickim i Ortodoksyjnymi i dalej wytrwale zmierzać ku pojednaniu chrześcijan. Określenie tego, co tożsame w wyznawanej wierze ma zobrazować prze wagę aspektów łączących te Kościoły nad różnicami, które pojawiły się między nimi na przestrzeni wieków.

W tym samym roku – inaugurującym papieską posługę – Franciszek przyjął podczas audiencji generalnej arcybiskupa Canterbury i prymasa Wspólnoty Anglikańskiej Justina Welby’ego. Podczas tego spotkania (pierwszego między tymi duchownymi) przypomniał:

„Zaangażowanie na rzecz poszukiwania jedności chrześcijan nie rodzi się z racji natury praktycznej, lecz z woli Pana Jezusa Chrystusa, który uczynił nas swoimi braćmi i dziećmi Jednego Ojca”. Papież zauważył również, że: „Historia relacji Kościoła Anglii i Kościoła Rzymu jest długa i złożona, nie brak w niej momentów bolesnych. Jednakże ostatnie dziesięciolecia cechowały narastające zbliżenie i braterstwo (...) [które] urzeczywistniło się zarówno przez dialog teologiczny, dzięki pracom Międzynarodowej Komisji Anglikańsko – Katolickiej, jak również poprzez zacieśnianie na wszystkich poziomach serdecznych stosunków i codzienne współżycie, nacechowane głębokim wzajemnym szacunkiem i szczerą współpracą”¹³.

¹² Franciszek, *Ekumenizm cierpienia, Audiencja dla Papieża Teodora II i członków delegacji Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego*, „L’Osservatore Romano” 7 (2013), s. 10.

¹³ Franciszek, *W drodze do jedności. Audiencja dla arcybiskupa Canterbury i prymasa Wspólnoty Anglikańskiej*, „L’Osservatore Romano” 8/9 (2013), s. 32.

Z kolei 21 października tegoż roku Franciszek spotkał się z delegacją Światowej Federacji Luteranńskiej i niektórymi członkami Komisji Luterancko – Katolickiej ds. Jedności. Ojciec święty w swoim przemówieniu zacytował słowa poprzedników, Benedykta XVI: „Jedność nie jest w pierwszym rzędzie owocem naszych wysiłków, ale działania Ducha Świętego, na którego winniśmy otworzyć z ufnością nasze serca, aby nas prowadził drogami pojednania i jedności” i Jana Pawła II: „Czyż można głosić Ewangelię pojednania, nie dążąc zarazem czynnie do pojednania Chrześcijan?” (*Ut unum sint* nr 98)¹⁴. Ojciec Święty dostrzegł i podziękował Panu Jezusowi za liczne postępy poczynione w relacjach między luteranami i katolikami dzięki dialogowi teologicznemu i współpracy w różnorodnych dziedzinach duszpasterskich. Zwrócił także uwagę na potrzebę *ekumenizmu duchowego*, zachęcał do zbliżania się do Jezusa Chrystusa, który „weźmie nas za rękę i będzie naszym przewodnikiem”¹⁵. W tych słowach wypowiedzianych przez papieża widzimy jasno, co już było poruszone, że kwestię jedności chrześcijan widzi on przede wszystkim jako owoc działania Boga, z którym człowiek może i powinien współpracować. To właśnie Bóg przez Ducha Św. dokonuje dzieła zjednoczenia chrześcijan. Ludzie mogą jedynie otworzyć się na łaskę jedności, przyjąć ją i podjąć współpracę.

W dniach 19-22 listopada 2013 r. odbywała się w Watykanie sesja plenarna Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich. Jej temat przewodni brzmiał: „Katolickie Kościoły Wschodnie 50 lat po Soborze Watykańskim II”. Franciszek przyjął uczestników sesji na audyencji i powiedział do nich m.in.: „Zamierzeniem tej sesji plenarnej jest nawiązanie do łaski Soboru Watykańskiego II i jego późniejszego magisterium na temat Chrześcijańskiego Wschodu. (...) Idąc szlakiem wytyczonym przez moich poprzedników, pragnę potwierdzić w tym miejscu, że we wspólnocie kościelnej (*in ecclesiastica communione*) prawomocnie istnieją Kościoły partykularne, korzystające z własnych tradycji. (...) Prawdziwa różnorodność, uprawniona różnorodność, ta która pochodzi z natchnienia Ducha Świętego, nie szkodzi jedności, ale jej służy. Sobór mówił nam, że ta różnorodność jest konieczna do jedności!”¹⁶. W innym punkcie owego przemówienia papież jeszcze raz odniósł się do Soboru Watykańskiego II, stwierdził: „Trzeba zrobić wszystko co możliwe, aby pragnienia soborowe zostały zrealizowane”¹⁷. W tym samym dniu, nieco wcześniej, Franciszek przyjął w Sali Konsystorza patriarchów i arcybiskupów większych Katolickich Kościołów Wschodnich,

¹⁴ Franciszek, *Pan rozbudził w nas tęsknotę za jednością, Spotkanie z delegacją luteranską*, „L'Osservatore Romano” 12 (2013), s. 26.

¹⁵ Tamże, s. 25.

¹⁶ Franciszek, *Nie sposób myśleć o Bliskim Wschodzie bez chrześcijan, Spotkanie z uczestnikami sesji plenarnej Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich*, „L'Osservatore Romano” 1 (2014), s. 27.

¹⁷ Tamże, s. 28.

gdzie wygłosił do nich krótkie przemówienie, po czym wysłuchał ich relacji na temat sytuacji chrześcijan obrządków wschodnich na bliskim Wschodzie, w Europie Wschodniej, Indiach i we wspólnotach w diasporze¹⁸. W tych słowach papieża zauważamy po raz kolejny odwołanie do wypracowanych przez sobór rozwiązań. Pojawia się również wątek różnorodności. Właśnie taką koncepcję zjednoczenia chrześcijan, opartą na poszanowaniu różnic proponuje Franciszek; będzie do niej jeszcze wielokrotnie wracał.

Z okazji święta św. Andrzeja 30 listopada delegacja watykańska udała się do Stambułu. W jej składzie był Przewodniczący Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan kard. Kurt Koch, który w imieniu papieża Franciszka przekazał Ekumenicznemu Patriarsze przesłanie pt. „Radość bycia braćmi w Chrystusie”¹⁹.

Podsumowując wypowiedzi Franciszka podczas spotkań ekumenicznych w 2013 r. trzeba zauważyć jednoznaczne odwoływanie się do Boga jako źródła jedności chrześcijan. Papież zwraca uwagę na to, że wolą Stwórcy jest zjednoczenie wszystkich wierzących w Chrystusa, a człowiek powinien podjąć współpracę z Duchem Świętym. Franciszek podkreśla, że dążenie do zjednoczenia jest wypełnianiem planu Bożego. Ukazuje Sobór Watykański II i wypracowane tam wskazania oraz to, co zostało uczynione po soborze jako podstawę do pracy ekumenicznej. Papież mówi również o rozumieniu jedności chrześcijan jako „różnorodność, którą tworzy Duch Święty”. Do tej koncepcji jeszcze powróci i ją rozwinie. Franciszek jednocześnie wsłuchuje się w głosy chrześcijan z różnych stron świata, co pozwala mu poznać rozległej problematyki z jakimi na co dzień się borykają. Do tych spraw będzie nawiązywać z głęboką troską w swoich wypowiedziach przy różnych okazjach.

2. Rok 2014 – Papież wyrusza w drogę

Kolejny rok pontyfikatu papieża Franciszka obfitował w wiele wydarzeń o charakterze ekumenicznym: pielgrzymki, konferencje, homilie, deklaracje, przemówienia. W porównaniu z rokiem poprzednim – kiedy to spotkania o charakterze ekumenicznym i międzyreligijnym miały miejsce przede wszystkim w Watykanie podczas audiencji generalnych, a Franciszek odbył tylko jedną podróż zagraniczną do Brazylii na XXVIII Spotkanie Młodych w Rio de Janeiro – w roku 2014 papież „wyruszył w drogę”. Najwyraźniej swoją postawą chciał potwierdzić to, o czym często mówił na początku swej posługi i do czego

¹⁸ Por. Franciszek, *Jesteście sługami jedności kościelnej*, „L'Osservatore Romano” 1 (2014), s. 26.

¹⁹ Por. Franciszek, *Radość bycia braćmi w Chrystusie. Przesłanie do Ekumenicznego Patriarchy Konstantynopola z okazji święta św. Andrzeja*, „L'Osservatore Romano” 1 (2014), s. 34.

zachęcał swój Kościół, mianowicie do traktowania życia i powołania jako drogi, po której należy odważnie kroczyć: „Trzeba wędrować nieustannie w obecności Pana”²⁰ i „A teraz wyruszamy w drogę”²¹. – zapowiedział inaugurując swój pontyfikat.

W 2014 r. Franciszek odwiedził: Ziemię Świętą (Jordanię, Palestynę, Izrael), Republikę Korei, Albanie, Francję, Turcję. Podróże te, obok wymiaru apostołowskiego, modlitewnego i duszpasterskiego były okazją do prowadzenia zdecydowanego dialogu międzyreligijnego i ekumenicznego.

W Jerozolimie 25 maja 2014 r. w pięćdziesiąt rocznicę historycznego spotkania Pawła VI i Patriarchy Ekumenicznego Atenagorasa, papież Franciszek spotkał się z Patriarchą Ekumenicznym Bartłomiejem. Był to kulminacyjny moment jego wizyty w Ziemi Świętej. Owocem tej konfrontacji jest podpisana przez tych hierarchów wspólna deklaracja „Ku pełnej jedności”, która obrazuje obopólną wolę Kościołów w kontynuowaniu dialogu ekumenicznego: „Nasze dzisiejsze braterskie spotkanie jest nowym i niezbędnym krokiem na drodze do jedności, do której prowadzić nas może jedynie Duch Święty, do komunii w uprawnionej różnorodności”²². Obaj duchowni wskazali na wspólne źródła wiary: „Bóg, źródło wszelkiego pokoju i miłości, nauczył nas postrzegania siebie nawzajem jako członków tej samej rodziny chrześcijańskiej, która ma jednego Pana i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa i miłowania się nawzajem, toteż możemy wyznawać naszą wiarę w tę samą Ewangelię Chrystusa otrzymaną przez Apostołów oraz wyrażoną i przekazaną nam przez sobory powszechne i Ojców Kościoła”²³. Jednocześnie podkreślili, że „dialog teologiczny nie poszukuje najniższego wspólnego mianownika teologicznego, co do którego można by osiągnąć kompromis, ale opiera się raczej na pogłębieniu całej prawdy, którą Chrystus dał swojemu Kościołowi, prawdy, którą dzięki natchnieniu Ducha Świętego wciąż coraz lepiej rozumiemy”²⁴. Jako cel dążeń ekumenicznych obu Kościołów wskazano wspólnotę eucharystyczną: „(...) wyczekujemy dnia, w którym będziemy wreszcie razem uczestniczyli w Uczcie Eucharystycznej. (...) Gdy osiągniemy ten cel, ku któremu zwrócone są nasze nadzieje objawimy światu miłość Boga, a tym samym będziemy uznawali się za prawdziwych uczniów Chrystusa (por. J 13,35)”²⁵.

²⁰ Franciszek, *Homilia z mszy św. z udziałem kardynałów wygłoszona w Kaplicy Sykstyńskiej na zakończenie konklawe [14 III 2013]*, „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 6.

²¹ Franciszek, *Pierwsze błogosławieństwo. Przemówienie z loggii Bazyliki Watykańskiej w dniu wyboru [13 III 2013]*, „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 3.

²² *Ku pełnej jedności, Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Ekumenicznego Patriarchy Konstantynopola*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 14.

²³ Tamże, s. 15.

²⁴ Tamże, s. 15.

²⁵ Tamże, s. 15.

W przemówieniu wygłoszonym podczas nabożeństwa ekumenicznego w bazylice Grobu Świętego Franciszek przypomniał jak wiele ważnych kroków zostało już zrobionych na drodze do jedności chrześcijan: „Dzięki impulsowi Ducha Świętego było możliwe uczynienie naprawdę ważnych kroków na drodze ku jedności. Mamy świadomość, że pozostaje jeszcze dalsza droga do przebycia, aby osiągnąć tę pełnię komunii (...)”²⁶.

Po powrocie do Watykanu, wygłaszając katechezę podczas audiencji generalnej, która była podsumowaniem wizyty papieża w Ziemi Świętej, Franciszek wskazał na te obszary działalności w świecie, które wymagają wspólnego działania zjednoczonych chrześcijan. Powiedział między innymi: „Wszyscy jesteśmy braćmi w Chrystusie, a z Patriarchą Bartłomiejem jesteśmy przyjaciółmi, braćmi i łączy nas pragnienie by iść razem, czynić wszystko co od dziś możemy czynić: modlić się razem, pracować razem dla Bożej ovczarni, zabiegać o pokój, doglądać świata stworzonego, tyle rzeczy, które są nam wspólne. A jako bracia musimy iść naprzód”²⁷. Pojawia się tutaj nowy akcent. Franciszek używa określenia: „doglądać świata stworzonego”. To obrazowe i nawiązujące do słów Pisma Świętego stwierdzenie (Rdz 1, 28) w kontekście ekumenicznym należy rozumieć jako zaproszenie do wspólnej odpowiedzialności za świat i jego problemy, do działań oraz inicjatyw, co w praktyce jest bardzo wymiernym wyrażeniem dążenia do zjednoczenia. Papież rozumie, że aby zmierzyć się w poważnymi kłopotami współczesnego świata konieczna jest współpraca. Do takiej współpracy i do takiego ekumenizmu dąży Franciszek. Ekumenizmu, który ma służyć dobru całej ludzkości, więcej całemu stworzeniu.

W trakcie pielgrzymki do Korei Płd. która była jego III podróżą zagraniczną, Franciszek spotkał się w budynku dawnej kurii metropolitalnej z koreańskimi zwierzchnikami religijnymi. Byli wśród nich prawosławni, anglikanie, luteranie. Papież przemówił do zebranych formułując m.in. takie słowa: „Życie jest drogą, długą drogą, której nie można przebyć samotnie. Trzeba iść z braćmi w obecności Boga. (...) Bądźmy braćmi, uznawajmy się za braci i idźmy razem”²⁸. W prelekcji tej po raz kolejny ukazał wolę konsekwentnego podążania drogą dialogu i zbliżenia ekumenicznego, zapraszając przedstawicieli wszystkich religii do wspólnego przeżywania wiary, życia oraz powołania.

W dniu 21 września Franciszek przybył do Tirany, stolicy Albanii. Podczas przemówienia skierowanego do najwyższych władz kraju i korpusu dyplomatycznego papież docenił i pochwalił społeczeństwo albańskie za pokojowe współistnienie i współpracę osób należących do różnych wyznań. Szczególnym

²⁶ Franciszek, *Kamień odsunięty od grobu. Przemówienie papieża Franciszka podczas nabożeństwa ekumenicznego w bazylice Grobu Świętego*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 18.

²⁷ Franciszek, *Pragnienie, by iść razem*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 32.

²⁸ Franciszek, *Droga, której nie można przebyć samotnie*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 22.

czasem i miejscem dialogu podczas tej wizyty było spotkanie ze zwierzchnikami innych religii chrześcijańskich Albanii, które odbyło się na Katolickim Uniwersytecie Matki Bożej Dobrej Rady w Tiranie. W konferencji tej oprócz reprezentantów innych religii brali udział prawosławni, protestanci oraz katolicy (każdy z nich miał okazję podejść i przez chwilę osobiście porozmawiać z papieżem). Podczas przemówienia Franciszek odwołał się do słów św. Jana Pawła II, który gościł w tym kraju w roku 1993 r. Jan Paweł II powiedział wtedy: „Wiara najpełniej nam uświadamia, że mamy jednego Stwórcę i że wszyscy jesteśmy braćmi” (Orędzie do narodu albańskiego 25 kwietnia 1993 r.)²⁹. Franciszek dopowiedział do tych słów: „Nietolerancja wobec tych, których przekonania religijne są odmienne od własnych, jest bardzo podstępny zagrożeniem, które niestety pojawia się dzisiaj w różnych regionach świata. (...) Autentyczna religia jest źródłem pokoju a nie przemocy!”³⁰. Jednocześnie wskazał na dwie postawy, które jego zdaniem mogą mieć znaczenie w promowaniu wolności religijnej. Pierwsza z nich to „postrzeganie każdego mężczyzny i każdej kobiety, także tych, którzy nie należą do naszej tradycji religijnej nie jako rywali, a tym bardziej wrogów, lecz jako braci i siostry”³¹. Druga to: „Zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego. (...) Im bardziej służymy innym, tym bardziej jesteśmy wolni”³². W przemówieniu tym papież wskazał na bardzo ważną zasadę, niezbędną do tego, aby dialog ekumeniczny oraz międzyreligijny był autentyczny i rzeczywisty: każdy z jego uczestników powinien być wiernym swojej tożsamości religijnej. „Dialog może toczyć się (...) na temat kwestii teologicznych, lecz tym co ważniejsze i piękne, jest podążanie razem, bez zdradzania swojej tożsamości, bez ukrywania jej, bez obłudy”³³.

Piąta podróż zagraniczna papieża Franciszka do Turcji miała miejsce w dniach 28-30 listopada 2014 r. Ojciec święty, oprócz spotkania z przedstawicielami innych religii, miał okazję porozmawiać również z chrześcijanami: reprezentantami tureckich wspólnot katolickich obrządku łacińskiego, ormiańskiego, syryjskiego oraz chaldejskiego, z przedstawicielami Kościołów prawosławnych i protestanckich. Franciszek odprawił dla nich Mszę św. w łacińskiej katedrze Ducha Świętego. Podczas homilii powiedział, że to Duch Święty tworzy jedność wśród wierzących. „Duch Święty przynosi jedność Kościołowi: jedność w wierze, jedność w miłości, jedność w spójności wewnętrznej. Kościoły i Kościoły są wezwane, by pozwoliły się prowadzić przez Ducha Świętego,

²⁹ Franciszek, *Prawdziwa religia jest źródłem pokoju a nie przemocy. Spotkanie ze zwierzchnikami innych religii i wyznań chrześcijańskich w Albanii*, „L'Osservatore Romano” 10 (2014), s. 14.

³⁰ Tamże, s. 14.

³¹ Tamże, s. 15.

³² Tamże, s. 15.

³³ Tamże, s. 15.

przybierając postawę otwartości, uległości i posłuszeństwa”³⁴. W innym miejscu zaznaczył, że:

„Duch Święty rodzi różne charyzmaty w Kościele, Na pozór wydaje się, że powstaje nieład, ale w rzeczywistości, pod Jego kierownictwem, stanowi to ogromne bogactwo, ponieważ Duch Święty jest Duchem jedności, który nie oznacza jednolitości. Tylko Duch Święty może wzbudzić różnorodność, wielość a jednocześnie prowadzić do jedności. Kiedy my chcemy tworzyć różnorodność i zamykamy się w naszych partykularnych i wyłączających wizjach, doprowadzamy do podziału; a kiedy my chcemy tworzyć jedność, według naszych ludzkich planów, to w końcu dochodzi do ujednolicenia i zniewolenia. Jeśli natomiast pozwolimy się prowadzić Duchowi, to bogactwo, różnorodność, odmienność nigdy nie stają się konfliktem, ponieważ On nas pobudza, by żyć różnorodnością w komunii Kościoła”³⁵.

Podczas pielgrzymki do Turcji papież Franciszek w niedzielę 30 listopada uczestniczył w Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma, odprawionej przez Patriarchę Bartłomieja I z okazji święta św. Andrzeja patrona Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopola w kościele św. Jerzego. Papież nazwał dialog ekumeniczny spotkaniem, patrzeniem na siebie twarzą w twarz, powiedział: „Prawdziwy dialog to zawsze spotkanie osób, które mają imię, obliczę, historię, a nie tylko wymiana idei”³⁶.

Owocem tej pielgrzymki oraz spotkań ekumenicznych jest Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja I, w której obaj przywódcy religijny deklarują się do wzmożenia wysiłków na rzecz promowania pełnej jedności wszystkich chrześcijan, a zwłaszcza między katolikami i prawosławnymi³⁷.

Podczas tureckiej pielgrzymki w wypowiedziach Franciszka powrócił temat różnorodności. Ojciec święty rozwinął go, ukazując różnorodność nie jako przeszkodę do jedności czy jej zagrożenie, lecz jako dar Ducha Świętego, coś co jest wartością i bogactwem samym w sobie. Zdaniem papieża – jedność jakiej oczekuje Pan Bóg opiera się na poszanowaniu różnic oraz na świadomości tego, że to co łączy chrześcijan jest czymś większym i ważniejszym niż różnice, które należy traktować jako dar i wzajemne ubogacenie. Dialog ekumeniczny staje się autentyczny dzięki poszanowaniu i wierności swojej tożsamości religijnej.

³⁴ Franciszek, *Bogactwo, różnorodność i odmienność nigdy nie powinny być przyczyną konfliktów*, „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 26.

³⁵ Tamże, s. 26.

³⁶ Franciszek, *Jedyna rzecz, jakiej pragnie Kościół i Papież*, „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 28.

³⁷ Por. *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja I*, „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 30.

Oprócz słów, Franciszek w dialogu ekumenicznym posługuje się również gestem. W trakcie tureckiej pielgrzymki pochylił on głowę przed patriarchą ekumenicznym prosząc go o błogosławieństwo. Spotkało się to z krytyką pewnych kręgów kurialnych. Jednakże tym wymownym gestem nawiązał, jak zauważa kard. Walter Kasper, do najlepszej tradycji papieży, takich jak św. Paweł VI, który w 1975 r. ukląkł przed wysłannikiem ówczesnego patriarchy ekumenicznego prosząc go o przebaczenie, czy do wielokrotnych próśb o darowanie przewinień św. Jana Pawła II, które ten wypowiadał w pierwsza niedzielę Wielkiego Postu roku 2000³⁸.

Oprócz pielgrzymek zagranicznych odbytych w roku 2014 papież Franciszek również przy innych okazjach zajmował się ekumenizmem.

Na początku Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan podczas audiencji generalnej mówił, że podziały wśród chrześcijan są zgorszeniem, tym bardziej, że Jezus przyszedł, aby nas jednoczyć a nie dzielić. Chrzest i krzyż są głównymi elementami jedności, a podziały osłabiają wiarygodność uczniów Chrystusa, mogą zniweczyć moc krzyża i osłabiają skuteczność ewangelicznego zaangażowania. Potrzebna jest modlitwa – apelował papież, aby „zgorszenie podziału” ustało i aby już go między nami nie było³⁹.

Z kolei 25 stycznia 2014 r. na zakończenie Tygodnia modlitw o Jedność Chrześcijan papież Franciszek odprawił nieszpory w rzymskiej bazylice św. Pawła za Murami. W tej uroczystości wzięły udział delegacje różnych Kościołów chrześcijańskich. Ojciec święty w homilii mówił m.in.: „Jedność nie dokonana się w cudowny sposób na końcu; jedność powstaje w czasie drogi. Duch Święty tworzy ją w czasie drogi. Jeśli nie idziemy razem, jeśli nie modlimy się jedni za drugich, jeśli nie współpracujemy w wielu sprawach, które możemy uczynić na tym świecie dla ludu Bożego, jedność nienastanie”⁴⁰.

5 maja 2014 r. Franciszek z okazji pierwszej rocznicy spotkania z Papieżem Aleksandrii i Patriarchą Stolicy Św. Marka, Teodorem II zwierzchnikiem Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego Egiptu, wystosował przesłanie dziękując Bogu za podjętą wspólną drogę pojednania. Franciszek zauważył, że: „Nauczyliśmy się lepiej rozumieć jedni drugich i budować trwałe podwaliny, aby przewyciężyć dawne różnice. Będąc świadomi, że to co nas łączy, jest o wiele większe od tego co nas dzieli, doświadczamy już prawdziwej komunii, chociaż uznajemy, że nie jest ona ani pełna, ani doskonała”⁴¹.

³⁸ Por. W. Kasper, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2015, s. 88.

³⁹ Por. Franciszek, *Podziały wśród nas są zgorszeniem*, „L'Osservatore Romano” 2 (2014), s. 49.

⁴⁰ Franciszek, *Chrystus nie może być podzielony, Nieszpory na zakończenie Tygodnia modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2014), s. 22.

⁴¹ Franciszek, *Wspólna modlitwa za wszystkich chrześcijan, Przesłanie do Teodora II z okazji dnia przyjaźni koptyjsko – katolickiej*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014) s. 37.

8 maja 2014 r. Franciszek spotkał się w bibliotece prywatnej w Pałacu Apostolskim z Najwyższym Patriarchą i Katolikosem wszystkich Ormian Kerekinem II, zwierzchnikiem Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Ojciec święty przypomniał podczas przemówienia o ogromnej liczbie męczenników, którzy przelali krew za Chrystusa w XX w. W tej grupie „synowie i córki narodu ormiańskiego zajmują poczesne miejsce”. Franciszek zauważył, że „cierpienia znoszone przez chrześcijan w ostatnich dziesięcioleciach wniosły jedyny i nieoceniony wkład również w sprawę jedności wśród uczniów Chrystusa. Tak jak w Kościele starożytnym krew męczenników stała się zasiewem nowych chrześcijan, podobnie w naszych czasach krew wielu chrześcijan stała się zasiewem jedności. Ekumenizm cierpienia, ekumenizm męczeństwa, ekumenizm krwi jest mocnym wezwaniem, by iść drogą pojednania Kościołów, zdecydowanie i ufnie zdając się na działanie Ducha. Czujemy się zobowiązani iść tą drogą braterstwa również ze względu na dług wdzięczności, jaki zaciągnęliśmy wobec cierpienia licznych naszych braci, które stało się zbawcze, bo było zjednoczone z męką Chrystusa”⁴².

Innym istotnym spotkaniem ekumenicznym Franciszka, była Audyencja generalna dla Arcybiskupa Canterbury Justina Welby’ego, Prymasa Wspólnoty anglikańskiej, która miała miejsce w bibliotece Pałacu Apostolskiego w dniu 16 kwietnia 2014 r. Również podczas tego posiedzenia papież wyraził myśl, że podziały wśród chrześcijan są zgorszeniem i przeszkodą w głoszeniu Ewangelii o zbawieniu świata. Franciszek odwołał się także do wezwania Soboru Watykańskiego II: „Źródłem pociechy jest dla mnie mądre wezwanie, zawarte w dekrecie Soboru Watykańskiego II o ekumenizmie, które napomina nas, byśmy rozwijali nasze relacje i współpracę, nie stawiając przeszkód na drogach Opatrzności i nie tłumiąc przyszłych zachęt Ducha Świętego (*Unitatis redintegratio*, 24). Nasze postępy na drodze do pełnej jedności nie będą po prostu rezultatem naszych ludzkich działań, lecz wolnym darem Boga”⁴³.

28 lipca 2014 r. Franciszek udał się do Caserty, gdzie spotkał się z Ewangeliczną Wspólnotą Zielonoświątkową. W trakcie tego spotkania ponownie zauważył, że w Kościele istnieje różnorodność i jest to dzieło Ducha Świętego. Ten sam Duch Święty wprowadza jedność, którą nazwał cytując „pewnego ewangelika – «*różnorodnością pojednania*»”, lecz istnieje również podział, który pochodzi od szatana⁴⁴. Podczas tego przemówienia papież mówiąc o ekumenizmie użył

⁴² Franciszek, *Ekumenizm cierpienia, Przemówienie podczas spotkania z Katolikosem Kerekinem II*, „L’Osservatore Romano” 6 (2014), s. 38.

⁴³ Franciszek, *Wspólny front przeciw niewolnictwu. Przemówienie podczas audyencji dla Arcybiskupa Canterbury Justina Welby’ego Prymasa Wspólnoty anglikańskiej*, „L’Osservatore Romano” 7 (2014), s. 16.

⁴⁴ Franciszek, «*Różnorodność pojednania*» przez Ducha Świętego, *Przemówienia Papieża Franciszka w Zielonoświątkowym Kościele Pojednania w Casercie*, „L’Osservatore Romano” 8/9 (2014), s. 41.

porównania z dziedziny geometrii. Jedność w Kościele nie jest podobna do kuli, w której wszystkie punkty są w takiej samej odległości od środka, gdyż byłaby to jednolitość. Jedność ma raczej przypominać wielościan, który jest całością, choć wszystkie jego części są różne, a każda ma swoją charakterystykę i swój charyzmat – zauważył i dodał: „I właśnie na tej drodze my chrześcijanie, czynimy to, co określamy mianem teologicznym – ekumenizm (...) – aby ta różnorodność była bardziej zharmonizowana za sprawą Ducha Świętego i stała się jednością”⁴⁵.

24 października 2014 r. Franciszek przyjął na audiencji uczestników ekumenicznej pielgrzymki katolików i prawosławnych zorganizowanej przez *«Orientale Lumen»*. Papież przypomniał, że: „Nie ma prawdziwego dialogu ekumenicznego bez gotowości do wewnętrznej odnowy i dążenia do większej wierności Chrystusowi u Jego woli”⁴⁶. Franciszek zauważył, że są „znaki”, które wskazują na ściśle więzi jakie istnieją między Stolicą Rzymu i Konstantynopola, jednocześnie pojawiają się przeszkody, które należy przewycięzać „w miłości i prawdzie”⁴⁷.

Również podczas audiencji generalnych ojciec święty podejmował temat jedności Kościoła. W dniu 8 października 2014 r. powiedział, że jako chrześcijanie i uczniowie Chrystusa nie powinniśmy godzić się z podziałami, które są w Kościele – „Ciele Chrystusa”. Stwierdził: „Podziały wśród chrześcijan, raniąc Kościół ranią Chrystusa i my, kiedy jesteśmy podzieleni zadajemy ranę Chrystusowi: Kościół jest bowiem ciałem, którego Chrystus jest głową”⁴⁸. Podczas tej audiencji Franciszek zachęcał do otwartości i dialogu. Po raz kolejny ukazał, że jest zwolennikiem kultury spotkania, zauważył: „Pan prosi nas o nowe otwarcie: prosi byśmy nie zamykali się na dialog i na spotkanie (...), prosi nas byśmy nie skupiali spojrzenia na tym co nas dzieli, lecz raczej na tym co nas łączy. (...) Twórzmy wspólnotę w drodze”⁴⁹.

Do tego tematu Franciszek nawiązał również podczas audiencji generalnej 22 października 2014 r. Odnosząc się do tekstu biblijnego z Księgi Ezechiela (Ez 37, 1-14) zdefiniował Kościół jako ciało, które ożywia Duch Święty.

30 października papież przyjął delegację Międzynarodowej Konferencji Biskupów Starokatolickich Unii Utrechckiej do której powiedział, że trzeba „umocnić nasze pragnienia pojednania i pokoju”⁵⁰.

⁴⁵ Tamże, s. 41.

⁴⁶ Franciszek, *W służbie jedności wierzących w Chrystusa, Przemówienie do uczestników ekumenicznej pielgrzymki zorganizowanej przez Fundację «Orientale Lumen»*, *L'Osservatore Romano* 11 (2014), s. 42.

⁴⁷ Tamże, s. 42.

⁴⁸ Franciszek, *Nie godźmy się z podziałami*, *„L'Osservatore Romano”* 11 (2014), s. 53.

⁴⁹ Tamże, s. 54.

⁵⁰ Franciszek, *Jedność zaczyna się od przemiany serca. Audiencja dla biskupów starokatolickich Unii Utrechckiej*, <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/jednosc-zaczyna-sie-od-przemiany-serca>.

Pod koniec roku z okazji Świąt Bożego Narodzenia Franciszek wystosował list do chrześcijan na Bliskim Wschodzie. W ciepłych słowach wyraził solidarność i bliskość z chrześcijanami tego regionu. Jeden z ustępów tego listu ukazuje dobre relacje papieża z przedstawicielami kościołów wschodnich.

Drugi rok pontyfikatu Franciszka charakteryzuje wyętzona praca ekumeniczna. Dzięki niej relacje z innymi Kościołami chrześcijańskimi są dobre. Ojciec święty pisze: „Jestem zadowolony z dobrych stosunków i współpracy między patriarchami katolickich Kościołów i wschodnich Kościołów prawosławnych jak również między wiernymi różnych Kościołów”⁵¹.

W 2014 r. Franciszek zgodnie z zapowiedziami, „wyruszył w drogę”. Wykazał się również wzmoczoną troską o budowanie jedności chrześcijan, tłumacząc jak postrzega ową jedność. Papież przy wielu okazjach wyjaśniał, że jest ona darem Bożym, że tworzy ją Duch Święty w pełnym poszanowaniu różnorodności, która wypływa z miłości. Jedność chrześcijan ma być właśnie takim dziełem, którego spoiwem jest wzajemna miłość i poszanowanie, a także akceptacja różnic wynikających z przywiązania uczestników dialogu do własnej tożsamości religijnej. Porównując jedność chrześcijan do figury geometrycznej (wielościanu w opozycji do kuli), Franciszek chciał pokazać, że jedność ma nie być dążeniem do jednolitości, lecz organizmem, który – zjednoczony przez Ducha Świętego, oparty na mocnym fundamencie jakim jest Jezus Chrystus oraz wspólna wiara w Ewangelię – jest rzeczywistością dynamiczną i harmonijną będącą we wspólnej drodze ku Bogu, ku zbawieniu.

3. Rok 2015 – Ekumenizm w pięćdziesiąt lat po zakończeniu Soboru Watykańskiego II

Początek 2015 r. to podróż Franciszka do Sri Lanki i na Filipiny. Jest to również okazja do podjęcia dialogu ekumenicznego. Papież spotkał się w centrum kongresowym Bandaranaike z przedstawicielami różnych religii i wspólnot chrześcijańskich. Ojciec Święty zwrócił uwagę, że dialog jest istotny, jeśli „chcemy się poznać, rozumieć i szanować nawzajem. Jednak jak uczy doświadczenie, aby taki dialog i spotkanie były efektywne, muszą opierać się na pełnym i szczerym przedstawieniu naszych przekonań. Oczywiście taki dialog uwydatni, jak zróżnicowane są nasze wierzenia, tradycje i zwyczaje. A jednak, jeśli uczciwie przedstawimy nasze przekonania, to będziemy w stanie wyrażniej wi-

⁵¹ Franciszek, *Nie jesteście sami, List do Chrześcijan na Bliskim Wschodzie*, „L'Osservatore Romano” 1 (2015), s. 36.

dzieć, co mamy wspólnego. Otworzą się nowe drogi dla wzajemnego szacunku, współpracy, a także przyjaźni”⁵².

Na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan Franciszek podczas Nieszporów wygłosił homilię, w której pojawiło się wiele refleksji dotyczących jego rozumienia spotkania i dialogu ekumenicznego. Papież nawiązując do Ewangelii, wskazał na Pana Jezusa przechodzącego przez Samarię. Zauważył, że dla Niego nie stanowiło problemu spotkanie z Samarytanami, którzy w tamtym czasie byli uważani przez Żydów za heretyków i schizmatyków. Franciszek wyciąga z tego wniosek, że konfrontacja z tymi, którzy różnią się od nas może przyczynić się do naszego duchowego rozwoju. Spotkanie Jezusa z Samarytanką przy studni Jakuba ukazuje nam Pana cierpliwego, szanującego osobę, którą ma przed sobą. Ten przykład zachęca do „spokojnej konfrontacji z drugim”. „Aby się zrozumieć i wzrastać w miłości i prawdzie trzeba się zatrzymać, zaakceptować i słuchać nawzajem. W ten sposób zaczyna się już doświadczać jedności. Jedność tworzy się, gdy się idzie. (...) Jedność chrześcijan nie będzie owocem wyrafinowanych dyskusji teologicznych, w których każdy będzie się starał przekonać innych o słuszności swoich poglądów.(...) Musimy uznać, że aby dotrzeć do głębi tajemnicy Boga, potrzebujemy siebie – jedni drugich, potrzebujemy się spotkać i konfrontować pod kierunkiem Ducha Świętego, który zaprowadza harmonię w różnorodności i przewycięża konflikty, godzi różnice”⁵³.

Kolejną okazją do spotkania ekumenicznego w 2015 r. była 100 rocznica zagłady Ormian (*Medz Jegharn – Rzeź Ormian*). 12 kwietnia Franciszek przewodniczył w Bazylice św. Piotra Mszy św. koncelebrowanej z katolickim patriarchą Cylicji Nersesem Bedrosem XIX Tarmounim. Na tej uroczystości byli obecni Patriarcha i Katolikos wszystkich Ormian Karekin II i Katolikos Cylicji Aram I. Podczas tej Mszy Franciszek zaliczył w poczet doktorów Kościoła powszechnego ormiańskiego filozofa, poetę i mistyka św. Grzegorza z Nareku⁵⁴.

6 czerwca 2015 r. papież udał się w podróż do Sarajewa, gdzie w międzynarodowym ośrodku studenckim prowadzonym przez franciszkanów spotkał się ze zwierzchnikami różnych religii i wyznań chrześcijańskich z Bośni i Hercegowiny. Była to kolejna okazja do dialogu i refleksji w duchu pojednania⁵⁵.

⁵² Franciszek, *Dialog otwiera drogę do współpracy. Spotkanie w Kolombo z przedstawicielami lankijskich wspólnot religijnych*, „L'Osservatore Romano” 2 (2015), s. 10-11.

⁵³ Franciszek, *Ekumenizm krwi dzisiejszych męczenników, Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2015), s. 49.

⁵⁴ Por. Franciszek, *Pierwsze ludobójstwo XX stulecia, Msza św. w Drugą Niedzielę Wielkanocną, w 100 rocznicę zagłady Ormian*, „L'Osservatore Romano” 5 (2015), s. 31.

⁵⁵ Por. Franciszek, *Ten kraj może stać się przesłaniem. Spotkanie ekumeniczne i międzyreligijne*, „L'Osservatore Romano” 6 (2015), s. 14-16.

W dniach 21-22 czerwca 2015 r. ojciec święty wyruszył w podróż duszpasterską do Turynu, gdzie między innymi złożył wizytę w świątyni waldensów. Była to pierwsza w historii wizyta papieska w ich miejscu kultu. Podczas spotkania wspólnie odmówiono modlitwę *Ojcze nasz* w wersji ekumenicznej. Franciszek po raz kolejny zauważył, że „jedność tworzy się w drodze”⁵⁶, a „jednym z głównych owoców, jakie już wydał w tych latach ruch ekumeniczny, jest odkrycie na nowo braterstwa łączącego wszystkich, którzy wierzą w Jezusa Chrystusa i zostali ochrzczeni w Jego imię”⁵⁷. W trakcie tego zgromadzenia Franciszek odwołał się również do przeszłości, przypominając, że jest ona naznaczona konfliktami i przemocą stosowaną w imię własnej wiary. W imieniu Kościoła katolickiego poprosił zwierzchników i przedstawicieli waldensów o przebaczenie, powiedział: „Przepraszam was za nasze postawy i zachowania niechrześcijańskie, a nawet nieludzkie, w stosunku do was w przeszłości. W imię Pana Jezusa Chrystusa przebaczcie nam!”⁵⁸.

23 czerwca 2015 r. Franciszek wystosował Przesłanie z okazji 50 rocznicy powstania Wspólnej Grupy Roboczej Kościoła Katolickiego i Ekumenicznej Rady Kościołów. Napisał m.in.: „Wspólna Grupa Robocza powinna być ukierunkowana na zajmowanie się realnymi troskami kościołów w świecie. W ten sposób będzie mogła proponować formy współpracy mające na celu nie tylko coraz większe zbliżenie się kościołów, ale także zagwarantowanie, by ofiarowały one skuteczną diakonię, odpowiadającą potrzebom ludzi”⁵⁹. Jednocześnie wskazał na te obszary, które obecnie sprawiają największe trudności na drodze do jedności: „Musimy uznać, że pomimo licznych osiągnięć ekumenicznych w ostatnim półwieczu misja i chrześcijańskie świadectwo nadal niedomagają z powodu naszych podziałów. Brak zgody odnośnie do różnych kwestii – szczególnie antropologicznych, etycznych i socjalnych jak również w rozumieniu istoty i warunków jedności, do której dążymy – wymaga wciąż jeszcze wielkiego wysiłku. Nasz dialog musi być kontynuowany!”⁶⁰.

Kolejna podróż zagraniczna Franciszka, która miała miejsce w dniach 25–30 listopada 2015 r. do Kenii, Ugandy i Republiki Środkowoafrykańskiej dała również okazję do spotkania ekumenicznego. W dniu 26 listopada w nuncjaturze w Nairobi spotkał się z przedstawicielami różnych wspólnot chrześcijańskich (anglikanami, ewangelikami, metodystami, zielonoświątkowcami oraz przedsta-

⁵⁶ Por. Franciszek, *W imię Pana Jezusa przebaczcie nam! Wizyta w świątyni waldensów*, „L’Osservatore Romano” 7/8 (2015), s. 34.

⁵⁷ Por. tamże.

⁵⁸ Por. tamże.

⁵⁹ Por. Franciszek, *Nasz dialog musi być kontynuowany, Przesłanie z okazji 50. Rocznicy powstania Wspólnej Grupy Roboczej Kościoła Katolickiego i Ekumenicznej Rady Kościołów*, „L’Osservatore Romano” 7/8 (2015), s. 39.

⁶⁰ Tamże, s. 39.

wicielami African Inland Church). Franciszek zauważył, że: „(...) dialog ekumeniczny i międzyreligijny nie jest luksusem (...) jest istotny, jest czymś czego nasz świat, raniony przez konflikty i podziały, potrzebuje coraz bardziej (...) dostrzega się coraz wyraźniej potrzebę międzyreligijnego zrozumienia, przyjaźni i współpracy w obronie godności, którą Bóg nadał poszczególnym osobom i całym ludom”⁶¹.

Ojciec Święty przypomniał znaczenie Soboru Watykańskiego II dla rozwoju dialogu ekumenicznego: „W tym roku obchodzimy 50. rocznicę zakończenia Soboru Watykańskiego II, podczas którego Kościół katolicki zaangażował się w dialog ekumeniczny (...) służąc porozumieniu i przyjaźni. (...) Świat słusznie oczekuje, że wierzący będą współpracowali z ludźmi dobrej woli w rozwiązywaniu wielu problemów, które wywierają wpływ na ludzką rodzinę”⁶². Kolejny raz papież wskazał na „pragmatyczne” znaczenie ekumenizmu. Dialog ekumeniczny nie służy wyłącznie dążeniu do jedności chrześcijan jako wartości samej w sobie. Jest on również konieczny do zmierzenia się z konkretnymi wyzwaniem i problemami, które stawia współczesny świat.

W trakcie tej podróży Franciszek odwiedził również sanktuarium anglikańskie, a następnie katolickie w Kampali Namugongo, gdzie w latach 1885-1887 życie za wiarę oddało 23 anglikanów i 22 katolików⁶³. Wszystkie te wizyty, gesty oraz przemówienia świadczą o wielkim wysiłku włożonym w kwestię ekumeniczną. Obrazują pogłębiającą się bliskość przedstawicieli różnych Kościołów i wspólnot chrześcijańskich oraz determinują potrzebę dalszego podążania razem drogą jedności. Analizując te wydarzenia możemy zobaczyć autentyczne zaangażowanie ojca świętego w budowanie jedności wśród uczniów Chrystusa.

Rok 2015 wiąże się z 50-tą rocznicą zakończenia obrad Soboru Watykańskiego II. Papież wielokrotnie do jego ustaleń powraca i nawiązuje. Odbywa 5 pielgrzymek zagranicznych, odwiedzając m.in.: Azję, Afrykę, Amerykę Płd., USA, Europę. W swoich wystąpieniach wskazuje na zasady dialogu ekumenicznego, które muszą opierać się na wzajemnym poszanowaniu stron podejmujących taki dialog oraz na szczerości w pełnym wyrażaniu swoich przekonań. Również w 2015 r. Franciszek jako pierwszy z papieży odwiedza świątynię waldensów w Turynie, gdzie po raz kolejny stwierdza, że „jedność nie oznacza jednolitości”⁶⁴.

⁶¹ Franciszek, *Imię Boga nigdy nie może być wykorzystywane do usprawiedliwiania przemocy. Spotkanie ekumeniczne i międzyreligijne w Nairobi*, „L'Osservatore Romano” 12 (2015), s. 10-11.

⁶² Tamże, s. 11.

⁶³ Por. Franciszek, *Śmierć za Chrystusa jest świadectwem o ekumenizmie krwi, Msza św. w katolickim sanktuarium męczenników ugandyjskich w Namugongo*, „L'Osservatore Romano” 12 (2015), s. 20.

⁶⁴ Franciszek, *W imię Pana Jezusa przebaccie nam!*, s. 34.

4. Rok 2016 – 500 lat Reformacji i spotkanie z Patriarchą Cyrylem

W 2016 r. na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan w homilii podczas nieszpórów papież Franciszek zauważył: „My wszyscy, wierzący w Chrystusa, jesteśmy «powołani do ogłaszania chwalebnych dzieł Boga» (por. 1P 2, 9). Pomimo dzielących nas wciąż jeszcze różnic przyznajemy z radością, że u źródeł życia chrześcijańskiego jest zawsze powołanie, którego autorem jest sam Bóg. Możemy robić postępy na drodze do pełnej widzialnej jedności chrześcijan nie tylko wtedy, kiedy zbliżamy się nawzajem do siebie, ale przede wszystkim zależnie od tego, na ile nawracamy się do Pana, który ze względu na swą łaskę nas wybiera i nas powołuje, abyśmy byli Jego uczniami. A nawrócenie oznacza pozwolenie, aby Pan w nas żył i działał. Dlatego kiedy chrześcijanie z różnych Kościołów razem słuchają Słowa Bożego i starają się wprowadzać je w życie, doprawdy czynią ważne kroki w kierunku jedności. A łączy nas nie tylko powołanie; zbliża nas także sama misja: głoszenie wszystkim wspaniałych dzieł Boga”⁶⁵.

W 2016 r. Franciszek będąc w trakcie swojej XII podróży zagranicznej do Meksyku podczas lądowania w Hawanie w sali na lotnisku spotkał się i przeprowadził dwugodzinną rozmowę z Cyrylem Patriarchą moskiewskim. Jak określił to sam papież była to „rozmowa braci”, dwóch biskupów na temat Kościołów i świata⁶⁶. Owocem tego spotkania jest wspólna deklaracja, której znaczna część dotyczy problemu prześladowania chrześcijan w różnych częściach globu, a także apel do wszystkich stron uwikłanych w konflikty, do wspólnoty międzynarodowej o dobrą wolę, odpowiedzialność, roztropność i przystąpienie do stołu rokowań⁶⁷. Podczas tej homilii Franciszek poprosił również o przebaczenie za wszelkie wykroczenia przeciwko jedności i miłości braterskiej jakiej dopuszczali się w przeszłości chrześcijanie: „Prośmy przede wszystkim o przebaczenie za grzech naszych podziałów, które są otwartą raną w Ciele Chrystusa, jako Biskup Rzymu i pasterz Kościoła katolickiego chcę błagać o miłosierdzie i przebaczenie za nieewangeliczne postawy katolików wobec chrześcijan z innych Kościołów. Jednocześnie zachęcam wszystkich braci i siostry katolików do wybaczenia, jeśli dziś lub w przeszłości doznali zniewag ze strony innych chrześcijan. Nie możemy wymazać, tego co było, ale nie chcemy pozwolić,

⁶⁵ Franciszek, *Jezus jedną bramą prowadzącą do zbawienia. Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitwy o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2016), s. 26.

⁶⁶ G. M. Vian, *Na drodze jedności*, „L'Osservatore Romano” 3 (2016), s. 3.

⁶⁷ Por. *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Cyryla*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2016), s. 16.

aby ciężar dawnych win nadal ciążył na naszych relacjach. Miłosierdzie Boże odnowi nasze relacje”⁶⁸.

Również ekumeniczny wymiar miała wizyta Franciszka na greckiej wyspie Lesbos (16 kwietnia 2016 r.). Ojciec święty zobaczył się z Ekumenicznym Patriarchą Konstantynopola Bartłojem I, prawosławnym biskupem Aten i całej Grecji Hieronimem II. Duchowni odwiedzili obóz dla uchodźców głównie z Syrii w Morii. Owocem tego spotkania jest m.in. *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka, Patriarchy Bartłojego, Arcybiskupa Hieronima*, w której zwierzchnicy Kościołów zwracają się z apelem do społeczności międzynarodowej, przywódców politycznych, opinii publicznej o pomoc i opiekę dla uchodźców, migrantów, azylantów, o

„zastosowanie wszelkich środków, aby zapewnić jednostkom i wspólnotom możliwość pozostania na swoich rodzinnych ziemiach i cieszenia się podstawowym prawem do życia w pokoju i bezpieczeństwie. (...) Potwierdzamy z przekonaniem, że «pojednanie [według chrześcijan] oznacza popieranie sprawiedliwości społecznej (...). Chcemy razem przyczyniać się do tego, żeby emigrującym kobietom i mężczyznom, uchodźcom szukającym w Europie azylu była udzielana ludzka i godziwa gościnność». Wzywamy wspólnotę międzynarodową, aby uznała za sprawę pierwszorzędną ochronę życia ludzkiego oraz wspierała na każdym poziomie taką politykę integracyjną, która obejmowałaby wszystkie wspólnoty religijne”⁶⁹.

Franciszek opuszczając wyspę Lesbos w geście solidarności i troski zabrał ze sobą do Rzymu trzy rodziny muzułmańskich uchodźców.

W dniach 24-26 czerwca 2016 r. papież pielgrzymował do Armenii. Wizyta ta stworzyła wiele okazji do spotkań ekumenicznych i prowadzenia przez ojca świętego dialogu ekumenicznego. Franciszek przemawiając w katedrze w Eczmiadzanie podziękował Bogu za to, że udało się osiągnąć wspólnotę eucharystyczną pomiędzy Kościołem katolickim i ormiańskim. Powiedział: „Dziękuję Panu również, za drogę jaką Kościół katolicki i Ormiański Kościół Apostolski przebyły prowadząc szczery i braterski dialog, aby osiągnąć pełną wspólnotę eucharystyczną. Oby Duch Święty dopomógł nam urzeczywistnić tę jedność, o którą modlił się nasz Pan, aby Jego uczniowie byli jedno a świat uwierzył”⁷⁰.

Wieczorem 25 czerwca 2016 r. Na Placu Republiki w Erewanie odbyło się spotkanie ekumeniczne. Udział w nim wzięło kilkadziesiąt tysięcy Ormian, prezydent Armenii Serż Sarkisjan, Zwierzchnik Ormiańskiego Kościoła

⁶⁸ Tamże, s. 26.

⁶⁹ *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka, Patriarchy Bartłojego, Arcybiskupa Hieronima*, „L'Osservatore Romano” 5 (2016), s. 10-11.

⁷⁰ Franciszek, *Nowe drogi pojednania, Przemówienie w katedrze Eczmiadzanie*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 33.

Apostolskiego – Katolikos oraz Najwyższy Patriarcha Wszystkich Ormian Karekin II, katolicki patriarcha Cylicji obrządku ormiańskiego Kirkor Bendros XX. Po modlitwie, odczytaniu po włosku i armeńsku fragmentów Listu św. Pawła do Rzymian i Ewangelii według św. Jana, odśpiewano pieśni błagalne o pokój. Następnie katolikos i Franciszek wygłosili przemówienia. Ojciec święty zauważył, że jedność chrześcijan „nie jest korzyścią strategiczną, o którą trzeba zabiegać w obustronnym interesie, ale tym, o co prosi nas Jezus i co mamy realizować z dobrą wolą i ze wszystkich sił, aby wywiązać się z naszej misji: konsekwentnie nieść światu Ewangelię”⁷¹.

Jednym z owoców tej wizyty jest *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Katolikosa Karekina II*, w której obaj przywódcy religijni podziękowali Bogu za braterskie relacje pomiędzy ich Kościołami: „Wysławiamy Pana za to, że dzisiaj wiara chrześcijańska jest znowu w Armenii żywa i że Kościół Ormiański prowadzi swoją misję w duchu współpracy między Kościołami (...)”⁷². I w innym miejscu: „Z zadowoleniem potwierdzamy, że pomimo utrzymujących się podziałów wśród chrześcijan zrozumieliśmy, że znacznie więcej nas łączy niż dzieli. Jest to mocny fundament, dzięki któremu jedność Kościoła Chrystusowego stanie się widoczna zgodnie ze słowami Pana: «Aby wszyscy stanowili jedno» (J 17, 21). W minionych dziesięcioleciach rozpoczęła się nowa, pomyślna faza w relacjach pomiędzy Ormiańskim Kościołem Apostolskim a Kościołem katolickim, umacnianych naszymi wzajemnymi modlitwami i wspólnym wysiłkiem w stawianiu czoła współczesnym wyzwaniom”⁷³.

Kolejna, XVI podróż zagraniczna Franciszka to pielgrzymka do Gruzji i Azerbejdżanu w dniach 3 września – 2 października 2016 r. Pielgrzymka ta dała sposobność do spotkania ekumenicznego. Doszło do niego w siedzibie patriarchatu Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego. Papież zobaczył się na prywatnej rozmowie z Katolikosem Patriarchą całej Gruzji Eliaszem II, a następnie (podczas oficjalnego spotkania) z członkami Świętego Synodu Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego, przedstawicielami kościołów luterńskiego i Ormiańskiego Apostolskiego. Podczas tego spotkania zachęcał: „Niech trudności nie stanowią przeszkód, ale niech będą bodźcami do lepszego wzajemnego poznawania się, dzielenia ożywczej limfy wiary, do zintensyfikowania modlitwy jedni za drugich oraz współpracy z miłością apostołską we wspólnym świadectwie, ku chwale Boga w niebie i w służbie pokoju na ziemi”⁷⁴. W innym miejscu przy-

⁷¹ Franciszek, *Pamięć i pojednanie, Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w Erewanie*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 38.

⁷² *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Katolikosa Karekina II*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 42.

⁷³ Tamże, s. 43.

⁷⁴ Franciszek, *Nowe pragnienie braterstwa, Przemówienie podczas spotkania z Katolikosem-Patriarchą całej Gruzji Eliaszem II*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 19.

pomniął, że: „Gruziński Kościół Prawosławny, mający swoje korzenie w przepowiadaniu apostołskim, a zwłaszcza w postaci apostoła Andrzeja oraz Kościół rzymski, założony na męczeństwie apostoła Piotra, mają zatem łaskę odnowienia dziś, w imię Chrystusa i na Jego chwałę, piękna apostołskiego braterstwa. Piotr i Andrzej byli bowiem braćmi: Jezus wezwał ich, aby porzucili sieci, stali się razem rybakami ludzi (por. Mk 1, 16-17). Umiłowany bracie, pozwólmy by znów pociągnęło nas Jego wezwanie do porzucenia tego, co nas powstrzymuje od bycia razem głosicielami Jego obecności. (...) Żeby Ewangelia przynosiła owoc także dzisiaj, wymaga od nas, abyśmy trwali jeszcze mocniej w Panu, zjednoczeni ze sobą”⁷⁵.

1 października 2016 r. na Stadionie im. Micheila Meschiego w Tbilisi Franciszek odprawił Mszę św. dla katolickiej wspólnoty gruzińskiej, do której należą wierni trzech obrządków – łacińskiego, ormiańskiego i asyryjsko-chaldejskiego. Ojciec święty nawiązując do Listu św. Pawła do Galatów (por. Ga 3, 27) powiedział: „Dlatego pomimo naszych ograniczeń i niezależnie od wszelkich późniejszych różnicowań historycznych i kulturowych, jesteśmy wezwani, byśmy byli «kimś jednym w Chrystusie Jezusie» (Ga 3, 28) i nie stawiali na pierwszym miejscu nieporozumień i podziałów wśród ochrzczonych, ponieważ naprawdę o wiele więcej łączy nas, niż dzieli”⁷⁶.

W drodze powrotnej do Rzymu Franciszek na pokładzie samolotu wziął udział w konferencji prasowej. Na pytanie jednego z gruzińskich dziennikarzy o przyszłą współpracę i konstruktywny dialog między Kościołem katolickim i Gruzińskim Kościołem Prawosławnym papież odpowiedział: „Nie trzeba angażować się w dyskusje doktrynalne. To trzeba zostawić teologom. Oni to potrafią lepiej od nas. Dyskutują i są świetni, są dobrzy, mają dobrą wolę, teologodzy z jednej i drugiej strony. Co powinniśmy zrobić my, lud? Modlić się jedni za drugich. Jest to niezwykle ważne: modlitwa. A po drugie pracować razem: są ludzie biedni, możemy razem pracować z ubogimi. (...) Zróbmy razem coś dobrego dla innych, to możemy zrobić. I to jest droga ekumenizmu. Nie tylko droga doktrynalna – to jest ostatnia rzecz, do tego dotrzemy na końcu. Ale zaznajmijmy iść razem”⁷⁷.

Do tej wizyty Franciszek odniósł się również podczas katechezy wygłoszonej na Placu św. Piotra, powiedział wtedy: „Prawdziwa misja nie jest nigdy prozelityzmem, lecz przyciąganiem do Chrystusa poprzez silną więź z Nim

⁷⁵ Tamże, s. 18-19.

⁷⁶ Franciszek, *Tajemnica tuniki, Przemówienie w patriarchalnej katedrze w Mcchecie*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 23.

⁷⁷ Franciszek, *Nie ma innej drogi, Rozmowa z dziennikarzami podczas lotu z Baku do Rzymu*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 29.

w modlitwie, na adoracji i w konkretnej miłości, która jest służeniem Jezusowi obecnemu w najmniejszym z braci”⁷⁸.

Okazją do wypowiedzi o charakterze ekumenicznym było dla ojca świętego wydanie w Stanach Zjednoczonych książki Johna Chryssavgisa – archidiacona tronu patriarszego i teologicznego konsultanta greko-prawosławnej archidiecezji Ameryki i patriarchatu ekumenicznego ds. środowiska – z okazji 25 rocznicy wyboru na Stolicę w Konstantynopolu patriarchy Bartłomieja I „*Bartholomew Apostle and Visionary*”. Przedmowę do tej publikacji napisał Franciszek. Przypomniał tam, że: „Kościół Rzymu i Kościół Konstantynopola łączy głęboka i starożytna więź, której nawet wieki milczenia i nieporozumień nie zdołały zerwać”⁷⁹. Zauważył również, że: „Nasi poprzednicy, czcigodny Atenagoras i bł. Paweł VI zostawili nam święte zadanie, jakim jest pokonanie wstecz drogi, która doprowadziła do rozdziału naszych Kościołów, i oczyszczenie tego co leży u źródeł naszego oddalenia się od siebie, oraz dążenie do przywrócenia pełnej komunii w wierze i miłości (...) Dzisiaj nas braci w wierze i nadziei, która nie zawodzi, łączy głębokie pragnienie aby chrześcijanie Wschodu i Zachodu mogli czuć się częścią jednego i jedyne Kościoła.”⁸⁰. Franciszek stwierdził, że: „W dwóch wspólnych deklaracjach, które podpisaliśmy w Jerozolimie i Fana-rze, potwierdziliśmy zdecydowanie i stanowczo nasze wspólne zobowiązanie, wynikające z naszej wierności Ewangelii, do kształtowania świata bardziej sprawiedliwego i bardziej szanującego godność i podstawowe wolności, z których najważniejsza jest wolność religijna”⁸¹. W przytoczonych fragmentach tekstu możemy zobaczyć trzy punkty strategii Franciszka w podejściu do zagadnienia jedności Kościoła. Po pierwsze, papież przypomina i odwołuje się do początków, a więc do tego, że Pan Jezus pragnie zjednoczenia wszystkich swoich uczniów. W tym konkretnym przypadku zwraca uwagę na początek Kościoła i pierwotne zjednoczenie uczniów Chrystusa. Po drugie, zjednoczenie chrześcijan Franciszek stawia jako pragnienie i cel wspólnych wysiłków. Po trzecie, papież wskazuje na problemy przed jakimi staje obecnie Kościół i cała ludzkość ukazując, że tylko dzięki współpracy można stawiać im czoła.

Rok 2016 to rok, w którym przypadło 500-lecie Reformacji. Szczególnym miejscem duchowej komunii luterańsko-katolickiej dla upamiętnienia tamtych wydarzeń były dwa szwedzkie miasta – Lund oraz Malmö. W dniach 31 października – 1 listopada 2016 r. Franciszek podróżował do Szwecji, aby uczest-

⁷⁸ Franciszek, *Dialog i poszanowanie dla wszystkich mieszkańców Kaukazu, Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej na Placu św. Piotra*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 34.

⁷⁹ Franciszek, *Nasza wspólna droga, Przedmowa Papieża Franciszka do książki o Bartłomieju I*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 40.

⁸⁰ Tamże, s. 40.

⁸¹ Tamże, s. 40.

niczyć w rozpoczęciu obchodów związanych z tym wydarzeniem oraz uczcić 50-lecie dialogu katolicko-luterańskiego, związanego z utworzeniem w Lund Światowej Federacji Luterańskiej. Papież brał udział w nabożeństwie ekumenicznym w luterańskiej katedrze w Lund, gdzie wygłosił homilię. Na jego zakończenie ojciec święty oraz przewodniczący Światowej Federacji Luterańskiej bp Munib Younan podpisali wspólną deklarację z okazji 500-lecia Reformacji, w której m.in. zauważyli, że: „Nauczyliśmy się, że to co nas łączy, jest większe niż to, co nas dzieli”⁸². Franciszek przedstawia ekumenizm jako drogę – nieustanną wędrówkę, w której „konkretnym wyrazem pełnej jedności jest przyjmowanie komunii przy jednym stole”⁸³. „Chcielibyśmy, aby ta rana w Ciele Chrystusa została uzdrowiona. Taki jest cel naszych dążeń ekumenicznych, które chcielibyśmy przyspieszyć, także przez odnowienie naszego zaangażowania w dialog teologiczny”⁸⁴.

Rok 2016 to dalsze podążanie Franciszka drogą ekumeniczną, po której prowadzi Kościół, to spotkania i podróże do: Meksyku, na grecką wyspę Lesbos, Armenii, Gruzji, Azerbejdżanu oraz Szwecji. W roku tym papież wraz patriarchami: Cyrylem Patriarchą moskiewskim, Patriarchą Konstantynopola Bartłojem I, Katolikosem oraz Najwyższym Patriarchą Wszystkich Ormian Karekinem II oraz przewodniczącym Światowej Federacji Luterańskiej bp Munib Younan podpisali wspólne deklaracje. Spotkania te były okazjami do pogłębiania dialogu i pojednania, wyrażenia wspólnej troski o współczesne problemy, okazją do przeproszenia za wyrządzone krzywdy. Pojawił się również nowy wątek w wypowiedziach Ojca Świętego – *odpowiedzialność za misję*, która domaga się zjednoczenia oraz brania wspólnej odpowiedzialności za głoszenie Ewangelii i dawanie świadectwa, również przez braterską miłość jaka ma łączyć uczniów Chrystusa. Temat ten będzie jeszcze powracał, zostanie rozwinięty w kolejnych wypowiedziach papieża Franciszka, odnoszącego się do jedności chrześcijan.

5. Rok 2017 – Miłość Chrystusa ponagla do pojednania

W roku 2017 pierwszą oficjalną okazją do refleksji Franciszka nad kwestią ekumenizmu był Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan, tym razem obchodzonego pod hasłem: «Pojednanie – miłość Chrystusa przynagla nas» (por. 2 Kor 5. 14). Ojciec święty odniósł się do tej maksymy w homilii wygłoszonej podczas nieszpórów na zakończenie tego wydarzenia. Zauważył po raz kolej-

⁸² *Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i przewodniczącego ŚFL bp Muniba Younana*, „L’Osservatore Romano” 11 (2016), s. 8.

⁸³ Tamże, s. 8.

⁸⁴ Tamże, s. 8.

ny, że pojednanie między chrześcijanami nie jest naszą inicjatywą, lecz jest to: „bezinteresowny dar Boga”⁸⁵. Z tego daru wypływa zobowiązanie: „Osoba, która otrzymała przebaczenie i jest miłowana, winna sama z kolei głosić Ewangelię pojednania słowami i czynami, żyć życiem pojednanym i dawać tego świadectwo”⁸⁶. Papież podzielił się ze słuchaczami następującą refleksją: „Autentyczne pojednanie chrześcijan będzie mogło się urzeczywistnić, kiedy będziemy potrafili nawzajem rozpoznawać swoje dary i będziemy zdolni z pokorą i łagodnością uczyć się jedni od drugich – uczyć się jedni od drugich – nie oczekując, że to inni mają się najpierw nauczyć od nas”⁸⁷. Warunkiem takiej postawy jest naśladowanie świadectwa św. Pawła zawartego w kolejnych słowach Drugiego Listu do Koryntian. Franciszek sparafrazował jego słowa: „Posłannicy pojednania są powołani, aby żyli już nie dla siebie, lecz dla Tego, który za nich umarł i zmartwychwstał (por. 2 Kor 5. 14-15)”⁸⁸.

26 lutego 2017 r. Franciszek udał się do anglikańskiej parafii Wszystkich Świętych w Rzymie. Była to pierwsza w historii wizyta papieża u anglikanów w Wiecznym Mieście. Głównym jej punktem była Liturgia Słowa sprawowana z okazji obchodów 200. rocznicy pierwszej celebracji liturgicznej Wspólnoty anglikańskiej w Rzymie. Ojciec święty poświęcił ikonę Chrystusa Zbawiciela, uczestniczył w Liturgii odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych. Przy tej okazji wygłosił homilię, w której zauważył, że: „Prawdziwa i trwała jedność wzrasta i się umacnia, kiedy działa się razem na rzecz tego, kto jest w potrzebie. Za sprawą zgodnego świadectwa miłości bliźniego miłosierne oblicze Jezusa staje się widzialne w naszym mieście”⁸⁹.

W dniach 28-29 kwietnia 2017 r. Franciszek pielgrzymował do Egiptu. Była to XVIII podróż apostolska Papieża. Podczas tej pielgrzymki złożył wizytę Zwierzchnikowi Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego Papieżowi Aleksandrii i Patriarsze Stolicy św. Marka Towadrosowi II. Na zakończenie tego spotkania wraz delegacjami obu Kościołów odbyło się podpisanie wspólnej deklaracji, by potwierdzić swoje zaangażowanie w «dążenie do widzialnej jedności w różnorodności pod kierunkiem Ducha Świętego». Razem też przewodniczyli wspólnej modlitwie ekumenicznej z udziałem innych zwierzchników kościołów chrześcijańskich. W przemówieniu podczas wizyty u Papieża Tawadrosa II w siedzibie Koptyjskiego Patriarchatu Ortodoksyjnego Franciszek powiedział: „Zdaliśmy

⁸⁵ Franciszek, *Uczmy się od siebie nawzajem, Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2017), s. 13.

⁸⁶ Tamże, s. 13.

⁸⁷ Tamże, s. 13.

⁸⁸ Tamże, s. 13.

⁸⁹ Franciszek, *Jezus wzywa nas do poświęcenia się na rzecz jedności i miłości, Homilia wygłoszona podczas Liturgii Słowa w anglikańskim kościele Wszystkich Świętych w Rzymie*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2017), s. 28.

sobie sprawę, że należąc do Niego [Jezusa] nie możemy już myśleć o tym, aby iść dalej każdą swoją drogą, bo sprzeniewierzylibyśmy się Jego woli”⁹⁰.

W dniach 31 maja – 3 czerwca 2017 r. w Rzymie miały miejsce obchody 50-lecia powstania Katolickiej Odnowy Charyzmatycznej. Na te spotkania przybyło kilkadziesiąt tysięcy katolików oraz przedstawiciele ewangelików i zielonoświątkowców. Z tej okazji Franciszek podzielił się rozważaniem, w którym zauważył:

„Zgromadziliśmy się «my wszyscy wierzący». (...) Duch Święty zgromadził nas byśmy nawiązali więzy braterskiej przyjaźni, która będzie nam dawała otuchy w dążeniu do jedności ze względu na misję. (...) Abyśmy udowodniali, że pokój jest możliwy. (...) Jeśli my uwydatnimy różnice, to prowadzimy wojnę między sobą i nie możemy głosić pokoju. (...) Różnimy się – ale pragniemy być *różnorodnością pojednaną*. (...) Czy dzieło to [Odnowa Charyzmatyczna] zrodziło się jako katolickie? Nie. Powstało jako ekumeniczne! Narodziło się jako ekumeniczne, bo właśnie Duch Święty stwarza jedność i tenże Duch Święty zasugerował, aby takie było! (...) Jednoczy nas świadectwo naszych dzisiejszych męczenników. Krew chrześcijańska jest przelewana w różnych miejscach świata! Dziś pilniej niż kiedykolwiek potrzebna jest jedność chrześcijan, zjednoczonych przez dzieło Ducha Świętego w modlitwie i w działaniu na rzecz najślabszych”⁹¹.

W jednej ze swych homilii wygłoszonej podczas Mszy Św. w uroczystość Zesłania Ducha Świętego w roku 2017, Franciszek powrócił do tematu jedności w różnorodności i wskazał na dwie postawy, które nazwał pokusami przeciwko jedności i różnorodności. Pierwsza z nich to: „Pokusa dążenia do odmienności bez jedności. Dzieje się tak wtedy, kiedy chcemy się wyróżniać, kiedy tworzą się ugrupowania i partie, (...) kiedy zamykamy się we własnych odrębnościach. (...) wówczas wybiera się cześć, a nie całość”⁹². Druga postawa, która również niszczy jedność i różnorodność to: „Dążenie do jedności bez różnorodności. W ten sposób – mówił papież – jedność staje się jednolitością, obowiązkiem robienia wszystkiego razem i wszystkiego tak samo, myślenia wszyscy zawsze w taki sam sposób. I tak jedność staje się uniformizacją i nie ma już wolności”⁹³. W tej samej homilii Franciszek stwierdził: „Być mężczyznami i kobietami Kościoła oznacza być mężczyznami i kobietami jedności”⁹⁴.

⁹⁰ Franciszek, *Jednoczy nas niewinna krew, Przemówienie podczas wizyty u Papieża Tawadrosa II w siedzibie Koptyjskiego Patriarchatu Ortodoksyjnego*, „L'Osservatore Romano” 5 (2017), s. 10.

⁹¹ Franciszek, *Strumień łaski Ducha Świętego, Rozważanie podczas ekumenicznego czuwania modlitewnego z charyzmatykami*, „L'Osservatore Romano” 6/7 (2017), 20-21.

⁹² Franciszek, *O jedność w różnorodności, Homilia podczas Mszy Św. Na Uroczystość Zesłania Ducha Świętego*, „L'Osservatore Romano” 6/7 (2017), s. 23.

⁹³ Tamże, s. 23.

⁹⁴ Tamże, s. 23-24.

W dniu 1 września 2017 r. Franciszek i Patriarcha Ekumeniczny Bartłomiej wystosowali Wspólne przesłanie na Światowy Dzień Modlitwy o Ochronę Świata Stworzonego. Choć dokument ten z założenia nie dotyczy kwestii jedności Kościoła, lecz ochrony środowiska naturalnego, jest on owocem dialogu, spotkań i deklaracji; świadczy o dokonującym się, wspólnym zaangażowaniu i podjętej braterskiej współpracy. Jest przykładem i dowodem na to, że dialog ekumeniczny przynosi efekty i przekłada się na inne obszary wymagające mówienia „jednym głosem”. Czytamy w nim: „Dlatego zjednoczeni w tej samej trosce o Boże stworzenie oraz uznając, że ziemia jest wspólnym dobrem, żarliwie zachęcamy wszystkich ludzi dobrej woli, do poświęcenia 1 września czasu na modlitwę w intencji środowiska”⁹⁵. Sam fakt wspólnego wystosowania tego dokumentu jest niewątpliwym świadectwem pojednania i podążania wspólną drogą. Ochrona ziemi i środowiska naturalnego jest właśnie tym, o czym wielokrotnie wspominał Franciszek: jednym z wielkich problemów jakie stają przed ludzkością, problemów wymagających zjednoczenia i podejmowania współpracy wielu środowisk.

W roku 2017 przypadała 100 rocznica utworzenia przez Benedykta XV Kongregacji dla Kościołów Wschodnich i Papieskiego Instytutu Studiów Wschodnich w Rzymie. Franciszek złożył tej wspólnocie wizytę, odprawił Mszę Św. oraz skierował przesłanie.

Na przełomie listopada i grudnia 2017 r. papież udał się w podróż do Mjanmy i Bangladeszu. 1 grudnia w Dhace – stolicy Bangladeszu, w ogrodzie rezydencji arcybiskupiej odbyło się spotkanie Franciszka z przedstawicielami różnych religii i Kościołów chrześcijańskich, którego przewodnim tematem był pokój. Ojciec święty nawiązał podczas przemówienia do „kultury spotkania” – idei, która jest mu bliska, powiedział: „Znakiem naszych czasów szczególnie napawających otuchą jest to, że wierzący i ludzie dobrej woli coraz częściej czują się powołani do współdziałania w tworzeniu kultury spotkania, dialogu i współpracy w służbie rodzinie ludzkiej. (...) Pobudza to nas do wyciągnięcia ręki do drugiego w postawie wzajemnego zaufania i zrozumienia, aby zbudować jedność, która pojmuje różnorodność nie jako zagrożenie, ale jako potencjalne źródło ubogacenia i rozwoju”⁹⁶.

Rok 2017 był kolejnym rokiem posługi papieża Franciszka dla Kościoła, również na rzecz jedności chrześcijan. W tym czasie Franciszek przypomniał o jedności w różnorodności, którą tworzy Duch Święty i o niebezpieczeństwie postaw, które mogą niszczyć ową jedność. Pewnego rodzaju precedensem stało się

⁹⁵ *Aby uzdrowić zraniony Świat stworzony, Wspólne przesłanie Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja na Światowy Dzień Modlitwy o Ochronę Świata Stworzonego*, „L’Osservatore Romano” 9 (2017), s. 8.

⁹⁶ Franciszek, *Inni są drogą a nie przeszkodą, Przemówienie podczas spotkania międzyreligijnego i ekumenicznego w Dhace*, „L’Osservatore Romano” 1 (2018), s. 28.

wspólne przesłanie Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja na Światowy Dzień Modlitwy o Ochronę Świata Stworzonego, będące przykładem wspólnego zaangażowania na rzecz dobra jakim jest troska o planetę.

6. Rok 2018 – Jedność w kluczu misyjnym

Zgodnie z tradycją w lutym 2018 r., w święto Nawrócenia św. Pawła Franciszek przewodniczył nieszporem ekumenicznym na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, które odbyły się w bazylice św. Pawła za Murami, papież wygłosił homilię, w której zwrócił uwagę słuchaczy na dokonujące się w świecie męczeństwo chrześcijan. „Chrześcijanie wraz z przyjaciółmi z innych tradycji religijnych, stają dziś przed wyzwaniem, które poniżają ludzką godność: uciekają od konfliktów zbrojnych i nędzy, są ofiarami handlu ludźmi i innych form współczesnego niewolnictwa; zaznają niedostatku i głodu w świecie coraz bogatszym w środki, a ubogim w miłość”⁹⁷. – powiedział papież i podsumował: „Chrześcijanie są wezwani do wspólnego zachowania pamięci o tym, czego Bóg w nich dokonał. Ożywiając tę pamięć, możemy wspierać jedni drugich i uzbrojeni tylko w Jezusa i łagodną moc Jego Ewangelii, mierzyć się z każdym wyzwaniem łagodnie i z nadzieją”⁹⁸.

31 czerwca 2018 r. Franciszek udał się do Genewy, aby wziąć udział w obchodach 70 rocznicy powstania Światowej Rady Kościołów (ŚRK). Papież wziął udział w spotkaniu modlitewnym z udziałem duchownych i świeckich przedstawicieli Kościołów członkowskich Rady i Kościoła katolickiego w siedzibie ŚRK, wygłosił tam mowę. Uczestniczył także w spotkaniu ze studentami w Instytucie Ekumenicznym w Bossey, gdzie również podzielił się refleksją. W genewskim Pałacu Wystaw i Kongresów Palexpo odprawił Mszę i wygłosił homilię. Podczas prelekcji w siedzibie Światowej Rady Kościołów Franciszek nawiązał do często powracającego w jego słowach obrazu ludzkiego życia jako drogi: „Człowiek jest istotą w drodze”⁹⁹ – powiedział – „Droga jest metaforą, która ukazuje sens ludzkiego życia. (...) Serce skłania nas by iść, aby osiągnąć cel. (...) Postępować według Ducha to odrzucać światowość – nawiązał Franciszek do słów św. Pawła. (...) Na przestrzeni dziejów często dochodziło do podziałów wśród chrześcijan, ponieważ u korzeni w życie wspólnot przeniknęła mentalność światowa; najpierw pielęgnowano własne interesy, a potem sprawy Jezusa Chrystusa. (...) Ruch ekumeniczny, w który tak wielki wkład wniosła Światowa Rada Kościołów, zrodził

⁹⁷ Franciszek, *Chrześcijanie zjednoczeni w prześladowaniach i męczeństwie, Homilia podczas II Nieszporów święta Nawrócenia św. Pawła*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2018), s. 14.

⁹⁸ Tamże, s. 14.

⁹⁹ Franciszek, *Świat chce jedności, Przemówienie Papieża podczas spotkania na modlitwie w siedzibie Światowej Rady Kościołów*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 9.

się dzięki łasce Ducha Świętego. (...) Postępowanie razem, modlenie się razem, pracowanie razem – to jest nasza główna droga dzisiaj. (...) Tylko razem idzie się dobrze”¹⁰⁰ – zaznaczył. Z kolei w przemówieniu w siedzibie Światowej Rady Kościołów ojciec święty powrócił do myśli wypowiedzianej już wcześniej – powiązał ekumenizm z zadaniem misyjnym; stwierdził:

„Pozwólcie bracia i siostry, że wyrażę wam oprócz głębokiej wdzięczności (...) także z troską. Wynika ono z wrażenia, że ekumenizm i misje nie są już tak ściśle ze sobą powiązane jak pierwotnie. A przecież nie można zapomnieć o nauce misyjnym ani pozbawić go treści (...). To czego potrzebujemy naprawdę to nowy zryw ewangelizacyjny. Jesteśmy wezwani, aby być ludem, który żyje i dzieli się radością Ewangelii. (...) Jestem przekonany, że jeśli wzmoże się zapał misyjny wzrośnie także jedność wśród nas. (...) ewangelizacja naznaczy rozkwit nowej ekumenicznej wiosny”¹⁰¹.

7 lipca 2018 r. w Bari odbyło się ekumeniczne spotkanie modlitewne w formie Liturgii Słowa oraz spotkanie za zamkniętymi drzwiami na temat aktualnej sytuacji na Bliskim Wschodzie, w którym uczestniczyło wielu zwierzchników Kościołów wschodu i zachodu. Tak o tym spotkaniu napisał Giovanni Maria Vian: „Chyba nigdy z tak wielką mocą nie podniósł się głos Papieża, aby błagać o pokój na Bliskim i Środkowym Wschodzie i piętnować dramatyczną sytuację chrześcijańskich mniejszości, którym grozi, że zostaną stamtąd wyeliminowani. I chyba nigdy tak liczni i cieszący się autorytetem przedstawiciele innych Kościołów nie przyłączyli się do Papieża rzymskiego, jak podczas spotkania ekumenicznego o charakterze niemal synodalnym”¹⁰².

W dniach 22-25 września 2018 r. Franciszek udał się na Litwę, Łotwę i do Estonii. Jednym z punktów tej pielgrzymki było spotkanie ekumeniczne w luteranńskiej katedrze w Rydze. Papież powiedział m.in.: „Aktualnie misja nadal wzywa nas do jedności i domaga się jej od nas, abyśmy przestali patrzeć na rany przeszłości i zaniechali wszelkich postaw autoreferencyjnych, a skupili się na modlitwie Nauczyciela. [Aby wszyscy stanowili jedno (J 17, 21)]. (...) Jedność, do której wzywa nas Pan, jest zawsze jednością w kluczu misyjnym. (...) Uda nam się zrealizować tę misję ekumeniczną, jeśli pozwolimy, aby przeniknął nas Duch Chrystusa. (...) Za każdym razem, gdy staramy się powrócić do źródeł i odzyskać pierwotną świeżość Ewangelii pojawiają się nowe drogi”¹⁰³.

¹⁰⁰ Tamże, s. 9-10.

¹⁰¹ Franciszek, *Trzeba wędrować, modlić się i pracować razem. Przemówienie Franciszka podczas spotkania ekumenicznego w siedzibie Światowej Rady Kościołów*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 11-12.

¹⁰² G. M. Vian, *Korzenie naszych dusz*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 29.

¹⁰³ Franciszek, *Jeśli nie będzie rozbrzmiewała muzyka Ewangelii. Przemówienie podczas ekumenicznego spotkania w luteranńskiej katedrze w Rydze*, „L'Osservatore Romano” 10 (2018), s. 29.

Zakończenie

Należy zauważyć, że Franciszek zdecydowanie kontynuuje dialog ekumeniczny oparty na wskazaniach Soboru Watykańskiego II podążając drogą swoich poprzedników: św. Pawła VI, Benedykta XVI i św. Jana Pawła II. Na przestrzeni kilku lat swego pontyfikatu odbył bardzo wiele spotkań o charakterze ekumenicznym, czy to podczas podróży zagranicznych, czy przyjmując przedstawicieli innych Kościołów. Zobaczył się nieomal ze wszystkimi zwierzchnikami Kościołów i wspólnot chrześcijańskich wschodu i zachodu, z wieloma podpisał wspólne deklaracje. Dowodzi to słuszności określenia papieża Franciszka człowiekiem spotkania, jak sam siebie często definiuje zachęcając do praktykowania właśnie kultury spotkania, która jest istotnym elementem jego posługi. W Stambule w 2014 r. podczas jednej z wizyt ekumenicznych powiedział: „Spotkanie się, spojrzenie sobie nawzajem w oczy, wymiana pocałunku pokoju, modlitwa jeden za drugiego, to podstawowy wymiar drogi, ku przywróceniu pełnej jedności”¹⁰⁴.

W swoich wypowiedziach, homiliach oraz przy innych okazjach Franciszek wielokrotnie podejmował temat jedności chrześcijan, dlatego w kontekście jego pontyfikatu można spotkać się z określeniem nowej wiosny ekumenicznej. Z kolei Zygmunt Glaeser stwierdza, że analizując wypowiedzi papieża Franciszka, jego gesty i działania można zauważyć ewolucję ekumenicznej metodologii¹⁰⁵. Zagadnienie jedności chrześcijan wyraźnie leży papieżowi na sercu, a swój paradygmat ekumeniczny rozwija. Mówiąc o przedstawicielach innych religii zawsze używa określenia: bracia. Wszyscy jesteśmy braćmi w Chrystusie – mówi. Bądźmy braćmi, uznawajmy się za braci i idźmy razem.

Warto zaznaczyć, że w czasie pontyfikatu Franciszka przypadły ważne rocznice dla dialogu ekumenicznego: 50 rocznica zakończenia Soboru Watykańskiego II, 50 rocznica historycznego spotkania papieża Pawła VI z Patriarchą Konstantynopola Atenagorasem, 50 rocznica dialogu z Luteranami, 500 rocznica Reformacji. Do tych wydarzeń Franciszek wielokrotnie powracał w swoich wypowiedziach.

Spotykając się z przedstawicielami Kościołów Wschodnich, papież wskazuje na wspólne fundamenty doktryny chrześcijańskiej: wiarę w Trójcę Świętą, w boskość Syna Bożego Jezusa Chrystusa, uznawanie siedmiu sakramentów ustanowionych przez Jezusa, oddawanie czci Matce Bożej. Jednocześnie Franciszek wskazuje na – nie będącą przeszkodą dla jedności – różnorodność, której źródłem jest Duch Święty. Za cel, do którego należy dążyć na drodze

¹⁰⁴ W. Kasper, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, s. 87.

¹⁰⁵ Por Z. Glaeser, *Papieża Franciszka posługiwanie na rzecz jedności chrześcijan*, [w:] *Mosty nie mury 5 lat pontyfikatu Franciszka*, Opole 2018, s. 47.

ekumenicznej obiera wspólną eucharystyczną. Papież przypomina również o toczącym się dialogu teologicznym, którego ambicją nie jest wcale znalezienie wspólnego mianownika, lecz pogłębienie całej objawionej prawdy. Franciszek uważa, że jako Kościół katolicki możemy się wiele nauczyć od braci prawosławnych, szczególnie w kwestiach: kolegalności episkopalnej i tradycji synodalności¹⁰⁶. Należy zauważyć, że dialog ekumeniczny prowadzony przez ojca świętego z Kościołami Wschodu jest często naznaczony troską o trudny los chrześcijan na Bliskim i Dalekim Wschodzie, gdzie wyznawcy Chrystusa, ale i innych religii są narażeni na skutki wojen. Niejednokrotnie muszą uciekać ze swoich domów, cierpią nędzę, są prześladowani, zabijani i potrzebują pomocy, a bywa niestety, że ich los i cierpienie są w wielu przypadkach niezauważane. Franciszek mówiąc o kwestii męczeństwa wierzących w Chrystusa (męczennictwo Ormian, Kościoła, na Bliskim i Dalekim Wschodzie, w Afryce, Azji oraz obecne w innych częściach świata) nazywa je ekumenizmem krwi. Krew męczenników nie może nie być spoiwem jedności. Z kolei podczas spotkań z Ormianami papież z zadowoleniem zauważył, że pomiędzy tymi Kościołami istnieje już jedność eucharystyczna.

Spotykając się z protestantami Franciszek miał okazję brać udział w obchodach 500-lecia Reformacji. Papież zauważył, że: „to co nas łączy jest większe od tego co nas dzieli”. A łączy chrzest i krzyż. Wołą Pana Jezusa jest jedność Jego wyznawców. Franciszek wielokrotnie mówił o Duchu Świętym jako tym, który tworzy jedność, wskazywał, że istniejące różnice dotyczą kwestii antropologicznych, etycznych, socjalnych, oraz rozumienia warunków i istoty jedności chrześcijan.

W spotkaniu z z anglikanami papież przypomina o prowadzonym dialogu teologicznym, podkreśla dobre relacje i zauważa, że podejmowane są wspólne działania na rzecz dzieła ewangelizacji i pomocy uchodźcom. W spotkaniu z Waldensami, które można nazwać historycznym, gdyż Franciszek odbył pierwszą wizytę w ich świątyni, papież wskazał na chrzest jako wspólne źródło, które łączy. Prosił jednocześnie o przebaczenie krzywd jakie ta wspólnota doświadczyła ze strony katolików.

Ojciec Święty uważa, że zjednoczenie chrześcijan jest planem i pragnieniem samego Boga, wyrażonym w modlitwie Jezusa Chrystusa: „Aby wszyscy stanowili jedno, jak Ty, Ojcze, we Mnie, a Ja w Tobie, aby i oni stanowili w Nas jedno, aby świat uwierzył, żeś Ty Mnie posłał” (J 17, 21). Zadaniem chrześcijan jest urzeczywistnić pragnienie Jezusa. Podziały są zgorszeniem, otwartą raną na Jego ciele, którym jest Kościół, sprzeciwianiem się Jego woli. Osłabiają one skuteczność ewangelicznego zaangażowania, a wyniknęły z tego, że wspólnoty przenikał duch światowy.

¹⁰⁶ Por. A. Spedaro, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 55.

Zdaniem papieża nie do przecenienia jest rola Ducha Świętego¹⁰⁷. Franciszek jedność chrześcijan rozumie jako różnorodność, dar i łaskę, która pochodzi właśnie od Ducha Świętego, a którą chrześcijanie mają traktować jako bogactwo Kościoła oraz okazję do uczenia się od siebie nawzajem. Idea znana jako jedność w pojednanej różnorodności wywodzi się z myśli luterańskiej. Podczas obrad Soboru Watykańskiego II reprezentował ją teolog reformowany Oscar Cullman. Według Światowej Federacji Luterńskiej jest to model przyszłej wspólnoty ekumenicznej. W tym ujęciu jedność Kościoła można porównać do figury geometrycznej – wielościanu, w którym ściany nie są jednakowe, w różnym stopniu i pod różnym kątem są od siebie oddalone, a mimo to stanowią jedność. Według tego modelu wszelka działalność ma na celu wydobycie tego co jest „najlepsze w każdym” (EG 236)¹⁰⁸. „W Kościele różnorodność, która jest wielkim bogactwem tworzy zawsze jedność w harmonii (...) Zjednoczeni w różnorodności nie ma innej katolickiej drogi do jedności” – naucza papież¹⁰⁹. Zatem dążenie do jedności to nie prozelityzm, nie poszukiwanie wspólnego mianownika czy kompromisu, lecz pogłębienie całej prawdy objawionej przez Boga i odkrywanej na różny sposób w wielości wspólnot. Dialog ekumeniczny, aby był zatem autentyczny i owocny wymaga poszanowania różnic i wierność swojej tożsamości religijnej każdej ze stron, które go prowadzą. Ojciec święty dążenie do zjednoczenia rozumie w znaczeniu drogi, którą należy iść razem: Trzeba iść z braćmi w obecności Boga. Jedność tworzy się, gdy się idzie.

Co istotne Franciszek zagadnienie jedności chrześcijan umiejscawia w szerszym kontekście problemów oraz zadań jakie niesie współczesny świat i widzi je jako konieczny warunek do skutecznego mierzenia się z wieloma zagrożeniami o zasięgu globalnym (migracje, ekologia, ubóstwo, wojny, prześladowania, współczesne formy niewolnictwa i inne). Chrześcijanie mamy modlić się razem, pracować razem, razem zabiegać o pokój i razem doglądać świata stworzonego.

Gian Franco Svidercoschi wskazuje na nowy rodzaj ekumenizmu, do którego wzywa i sam praktykuje ojciec święty nazywając go ekumenizmem miłosierdzia. Wypływa on z konieczności wspólnego działania na rzecz ludzi potrzebujących pomocy: „Zrodzony pod presją dramatycznego kryzysu humanitarnego, wyrasta ze wspólnego świadectwa i zaangażowania na rzecz potrzebujących”¹¹⁰.

Myśl, która pojawiła się i dojrzewa w wypowiedziach Franciszka dotyczy syntezy ekumenizmu i misji. Tylko wówczas, gdy te dwa zadania jakie zostawił Kościołowi Pan Jezus – głoszenie Ewangelii oraz zjednoczenie będą ze sobą współgrać, staną się autentyczne i skuteczne. Ojciec Święty mówi zatem o jed-

¹⁰⁷ Por. Z. Glaeser, *Papieża Franciszka posługiwanie na rzecz jedności chrześcijan*, s. 47.

¹⁰⁸ W. Kasper, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, s. 87.

¹⁰⁹ Por. *Alfabet Franciszka*, red. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 67.

¹¹⁰ G. F. Svidercoschi, *Papież który zapalił świat*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2017, s. 126.

ności w kluczu misyjnym. Głoszenie Ewangelii przez podzielony Kościół jest w jakimś sensie zaprzeczeniem Jej treści, przez co jest tak skuteczne i autentyczne jak podejmowanie tego zadania razem.

Trzeba mieć nadzieję, że głos Franciszka zostanie usłyszany przez współczesnych chrześcijan na całym świecie oraz dotrze również do kolejnych pokoleń, że chrześcijanie swoim życiem i postawą odpowiedzą na jego słowa. Warto wierzyć, że w codziennym życiu, poprzez spotkania i wzajemną otwartość, będzie dokonywało się autentyczne zjednoczenie chrześcijan, pokonywanie uprzedzeń i nieufności oraz wrogości, wobec tego co odmienne. Że wzrośnie świadomość wspólnej odpowiedzialności za Ewangelię, aby Jej świadectwo dawane razem było bardziej wymowne. Stanie się tak, jeśli będzie następowało pogłębienie świadomości daru jakim jest wspólnota z Bogiem w Chrystusie i Duchu Świętym, do której człowiek zostaje włączony przez chrzest i wiarę¹¹¹. Trzeba ufać, że dążenie ku jedności nie pozostanie tylko deklaracją, lecz będzie się realizować przez braterskie spotkania twarzą w twarz, przez podejmowanie wyzwań jakie niesie świat, i w niedalekiej przyszłości doprowadzi do pełnej jedności uczniów Chrystusa.

Streszczenie

Niniejszy artykuł podejmuje zagadnienie dialogu ekumenicznego prowadzonego przez papieża Franciszka. Ujęty temat został przedstawiony w kluczu chronologicznym. Poprzez kolejne lata posługi ojca świętego na Stolicy św. Piotra Franciszek uczestniczył w wielu spotkaniach i wydarzeniach o charakterze ekumenicznym, niejednokrotnie sam był inicjatorem takich wydarzeń. Autor przedstawia te ekumeniczne wydarzenia, w których brał udział papież z przedstawicielami przeróżnych Kościołów i wspólnot chrześcijańskich. Prawosławia, wspólnot protestanckich, Kościołów Wschodu i Zachodu, które miały miejsce niejednokrotnie podczas podróży zagranicznych papieża i przy okazji różnych wydarzeń, wizyt i spotkań. Autor stara się wydobyć charakterystyczne spojrzenie papieża na zagadnienie jedności chrześcijan, myśli i wątki, do których papież często powraca. Dokonanie takiego przedstawienia i syntezy ma na celu, ukazanie zaangażowania papieża Franciszka w dialog ekumeniczny, przedstawienie jak ojciec święty rozumie dążenie do jedności, w jakim kluczu go podejmuje, jakie wiąże z nim oczekiwania i jakie stawia przed nim cele.

SŁOWA KLUCZOWE: ekumenizm, papież Franciszek, dialog katolicko-prawosławny, dialog katolicko-protestancki.

¹¹¹ Por. Z. Galeser, *Ku eklezjologii „Kościółów siostrzanych”*, *Studium ekumeniczne*, Opole 2000, s. 231.

Summary:

Pope Francis' involvement in ecumenical dialogue in the years 2013-2018

This article addresses the issue of the ecumenical dialogue led by Pope Francis. The subject is presented in chronological order. During his years of service as the Holy See, Francis, St. Peter's successor, has participated in many meetings and events of an ecumenical nature and was the initiator of several of them. The author presents the ecumenical events in which the Pope participated along with representatives of various Churches and Christian communities. Meetings with the Orthodox Church, Protestant communities, and the Eastern and Western Churches have taken place many times during the Pope's foreign travels and on the occasion of various events and visits. The author tries to bring out the pope's characteristic views on the issue of Christian unity, including the thoughts and topics to which he often mentions. This presentation and synthesis aims, to show Pope Francis' commitment to ecumenical dialogue, presenting how the Holy Father understands this striving for unity, the key he undertakes to do so and what his expectations and goals are.

KEYWORDS: ecumenism, pope Francis, Catholic-Orthodox dialogue, Catholic-Protestant dialogue.

Bibliografia

Źródła

- Jan Paweł II, *Encyklika o działalności ekumenicznej Ut unum sint*, <http://mateusz.pl/dokumenty/uus/> (dostęp 25.05.2019).
- Aby uzdrowić zraniony świat stworzony. Wspólne przesłanie Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja na Światowy Dzień Modlitwy o Ochronę Świata Stworzonego*, „L'Osservatore Romano” 9 (2017), s. 8.
- Dekret o ekumenizmie Unitatis Redintegratio*, <https://portal.tezeusz.pl/2009/01/22/dekret-o-ekumenizmie-unitatis-redintegratio/> (dostęp 25.05.2019).
- Franciszek, *Bogactwo, różnorodność i odmiennosc nigdy nie powinny być przyczyną konfliktów*, „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 25-26.
- Franciszek, *Chrystus nie może być podzielony. Nieszpory na zakończenie Tygodnia modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2014), s. 20-22.
- Franciszek, *Chrześcijanie zjednoczeni w prześladowaniach i męczeństwie. Homilia podczas II Nieszporów święta Nawrócenia św. Pawła*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2018), s. 14-15.
- Franciszek, *Dialog i poszanowanie dla wszystkich mieszkańców Kaukazu. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej na Placu św. Piotra*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 34-35.
- Franciszek, *Dialog otwiera drogę do współpracy. Spotkanie w Kolombo z przedstawicielami lankijskich wspólnot religijnych*, „L'Osservatore Romano” 2 (2015), s.10-11.
- Franciszek, *Droga, której nie można przebyć samotnie*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 22.

- Franciszek, *Ekumenizm cierpienia, Audyencja dla Papieża Teodora II i członków delegacji Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego*, „L'Osservatore Romano” 7 (2013), s. 10.
- Franciszek, *Ekumenizm cierpienia, Przemówienie podczas spotkania z Katolikosem Kerekinem II*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 38.
- Franciszek, *Ekumenizm krwi dzisiejszych męczenników, Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2015), s. 49-50.
- Franciszek, *Evangelii Gaudium*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2014.
- Franciszek, *Homilia z mszy św. z udziałem kardynałów wygłoszona w Kaplicy Sykstyńskiej na zakończenie konklawe* (14 III 2013), „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 6.
- Franciszek, *Imię Boga nigdy nie może być wykorzystywane do usprawiedliwiania przemocy. Spotkanie ekumeniczne i międzyreligijne w Nairobi*, „L'Osservatore Romano” 12 (2015), s. 10-11.
- Franciszek, *Inni są drogą a nie przeszkodą, Przemówienie podczas spotkania międzyreligijnego i ekumenicznego w Dhace*, „L'Osservatore Romano” 1 (2018), s. 28-29.
- Franciszek, *Jednoczy nas niewinna krew. Przemówienie podczas wizyty u Papieża Tawadrosa II w siedzibie Koptyjskiego Patriarchatu Ortodoksyjnego*, „L'Osservatore Romano” 5 (2017), s. 10-12.
- Franciszek, *Jedność zaczyna się od przemiany serca. Audyencja dla biskupów starokatolickich Unii Utrechckiej*, <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/jednosc-zaczyna-sie-od-przemiany-serca>. (dostęp 1.07.2019)
- Franciszek, *Jedyna rzecz, jakiej pragnie Kościół i Papież*. „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 28-29.
- Franciszek, *Jesteście sługami jedności kościelnej*, „L'Osservatore Romano” 1 (2014), s. 26-27.
- Franciszek, *Jeśli nie będzie rozbrzmiewała muzyka Ewangelii. Przemówienie podczas ekumenicznego spotkania w luterńskiej katedrze w Rydze*, „L'Osservatore Romano” 10 (2018), s. 28-29.
- Franciszek, *Jezus jedną bramą prowadzącą do zbawienia. Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitwy o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2016), s. 25-26.
- Franciszek, *Jezus wzywa nas do poświęcenia się na rzecz jedności i miłości. Homilia wygłoszona podczas Liturgii Słowa w angikańskim kościele Wszystkich Świętych w Rzymie*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2017), s. 26-28.
- Franciszek, *Kamień odsunięty od grobu. Przemówienie papieża Franciszka podczas nabożeństwa ekumenicznego w bazylice Grobu Świętego*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 17-20.
- Franciszek, *Nasz dialog musi być kontynuowany, Przesłanie z okazji 50. Rocznicy powstania Wspólnej Grupy Roboczej Kościoła Katolickiego i Ekumenicznej Rady Kościołów*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2015), s. 39-40.
- Franciszek, *Nasza wspólna droga. Przedmowa Papieża Franciszka do książki o Bartłomieju I*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 39-40.
- Franciszek, *Nie godźmy się z podziałami*, „L'Osservatore Romano” 11 (2014), s. 53-54.
- Franciszek, *Nie jesteście sami, List do Chrześcijan na Bliskim Wschodzie*, „L'Osservatore Romano” 1 (2015), s. 36-38.
- Franciszek, *Nie ma innej drogi. Rozmowa z dziennikarzami podczas lotu z Baku do Rzymu*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 29-33.
- Franciszek, *Nie sposób myśleć o Bliskim Wschodzie bez chrześcijan. Spotkanie z uczestnikami sesji plenarnej Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich*, „L'Osservatore Romano” 1 (2014), s. 27-28.
- Franciszek, *Nowe drogi pojednania, Przemówienie w katedrze Eczmiadzynie*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 32-33.
- Franciszek, *Nowe pragnienie braterstwa. Przemówienie podczas spotkania z Katolikosem-Patriarchą całej Gruzji Eliaszem II*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 18-19.
- Franciszek, *O jedność w różnorodności. „Homilia podczas Mszy Św. na Uroczystość Zestania Ducha Świętego”*, „L'Osservatore Romano” 6/7 (2017), s. 23-24.

- Franciszek, *Pamięć i pojednanie. Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w Erewanie*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 38-40.
- Franciszek, *Pan rozbudził w nas tęsknotę za jednością. Spotkanie z delegacją luterąską*, „L'Osservatore Romano” 12 (2013), s. 25-26.
- Franciszek, *Pierwsze błogosławieństwo. Przemówienie z loggii Bazyliki Watykańskiej w dniu wyboru (13 III 2013)*, „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 3.
- Franciszek, *Pierwsze ludobójstwo XX stulecia, Msza św. w Drugą Niedzielę Wielkanocną, w 100 rocznicę zagłady Ormian*, „L'Osservatore Romano” 5 (2015), s. 31-33.
- Franciszek, *Podziały wśród nas są zgorznięciem*, „L'Osservatore Romano” 2 (2014), s. 48-49.
- Franciszek, *Pragnienie, by iść razem*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 32-33.
- Franciszek, *Prawdziwa religia jest źródłem pokoju a nie przemocy. Spotkanie ze zwierzchnikami innych religii i wyznań chrześcijańskich w Albanii*, „L'Osservatore Romano” 10 (2014), s. 14-15.
- Franciszek, *Radość bycia braćmi w Chrystusie. Przesłanie do Ekumenicznego Patriarchy Konstantynopola z okazji święta św. Andrzeja*, „L'Osservatore Romano” 1 (2015), s. 34-35.
- Franciszek, *«Różnorodność pojednania» przez Ducha Świętego, Przemówienia Papieża Franciszka w Zielonoświątkowym Kościele Pojednania w Casercie*, „L'Osservatore Romano” 8/9 (2015), s. 40-42.
- Franciszek, *Strumień łaski Ducha Świętego. Rozważanie podczas ekumenicznego czuwania modlitewnego z charyzmatykami*, „L'Osservatore Romano” 6/7 (2017), 20-22.
- Franciszek, *Śmierć za Chrystusa jest świadectwem o ekumenizmie krwi, Msza św. w katolickim sanktuarium męczenników ugandyjskich w Namugongo*, „L'Osservatore Romano” 12 (2015), s. 20-21.
- Franciszek, *Świat chce jedności. Przemówienie Papieża podczas spotkania na modlitwie w siedzibie Światowej Rady Kościołów*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 9-10.
- Franciszek, *Tajemnica tuniki. Przemówienie w patriarchalnej katedrze w Mcchecie*, „L'Osservatore Romano” 10 (2016), s. 22-23.
- Franciszek, *Ten kraj może stać się przesłaniem. Spotkanie ekumeniczne i międzyreligijne*, „L'Osservatore Romano” 6 (2015), s. 14-16.
- Franciszek, *Trzeba wędrować, modlić się i pracować razem. Przemówienie Franciszka podczas spotkania ekumenicznego w siedzibie Światowej Rady Kościołów*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 11-12.
- Franciszek, *Uczmy się od siebie nawzajem. Homilia podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L'Osservatore Romano” 2 (2017), s.13-14.
- Franciszek, *W drodze do jedności. Audiencja dla arcybiskupa Canterbury i prymasa Wspólnoty Angielskiej*, „L'Osservatore Romano” 8/9 (2013), s. 32-33.
- Franciszek, *W służbie jedności wierzących w Chrystusa, Przemówienie do uczestników ekumenicznej pielgrzymki zorganizowanej przez Fundację «Orientale Lumen»*, „L'Osservatore Romano” 11 (2014), s.41-42.
- Franciszek, *W imię Pana Jezusa przebaczenie nam! Wizyta w świątyni waldensów*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2015), s. 33-35.
- Franciszek, *Wspólna modlitwa za wszystkich chrześcijan, Przesłanie do Teodora II z okazji dnia przyjaźni koptyjsko – katolickiej*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 37.
- Franciszek, *Wspólny front przeciw niewolnictwu. Przemówienie podczas audiencji dla Arcybiskupa Canterbury Justina Welby'ego Prymasa Wspólnoty anglikańskiej*, „L'Osservatore Romano” 7 (2014), s. 16-17.
- Franciszek, *Z przyjaźnią i szacunkiem. Przemówienie do przedstawicieli innych Kościołów, Wspólnot kościelnych oraz religii (20.03.2013)*, „L'Osservatore Romano” 5 (2013), s. 21.
- Jan Paweł II, *Encyklika o działalności ekumenicznej Ut unum sint*, <http://mateusz.pl/dokumenty/uus/> (dostęp 25.05.2019).

- Ku pełnej jedności. Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Ekumenicznego Patriarchy Konstantynopola*, „L'Osservatore Romano” 6 (2014), s. 14-16.
- Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Katolikos Karekina II*, „L'Osservatore Romano” 7/8 (2016), s. 42.
- Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Cyryla*, „L'Osservatore Romano” 3/4 (2016), s.16-19.
- Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Ekumenicznego Bartłomieja I*, „L'Osservatore Romano” 12 (2014), s. 30-31.
- Wspólna deklaracja Papieża Franciszka, Patriarchy Bartłomieja, Arcybiskupa Hieronima*, „L'Osservatore Romano” 5 (2016), s. 10-11.
- Wspólna deklaracja Papieża Franciszka i przewodniczącego ŚFL bp Muniba Younana*, „L'Osservatore Romano” 11 (2016), s. 8-9.

Literatura uzupełniająca:

- Alfabet Franciszka*, P. Żyłka [red.], Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.
- Glaeser Z., *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, Kamień Śląski-Opole 2017.
- Galeser Z., *Ku eklezjologii „Kościołów siostrzanych”*, Studium ekumeniczne, Opole 2000.
- Glaeser Z., *Papieża Franciszka posługiwanie na rzecz jedności chrześcijan*, [w:] *Mosty nie mury 5 lat pontyfikatu Franciszka*, Opole 2018, s. 33-47.
- Jan Paweł II, *Świadkowie pokoju, Przemówienie do uczestników Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu 24 stycznia 2002*, [w:] *Papież Franciszek Sługa nowego świata*, A. Boniecki [red.], Poznań-Kraków 2013, s.138-143.
- Kasper W., *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2015.
- Spedaro A., *Serce wielkie i otwarte na Boga*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Svidercoschi G. F., *Papież który zapalił świat*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2017.
- Składkowski M. [red.], *O ekumenizmie w Roku Wiary, Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 30-lecia Instytutu Ekumenicznego KUL*, Lublin 2013.
- Vian G. M., *Korzenie naszych dusz*, „L'Osservatore Romano” 7 (2018), s. 29.
- Vian G. M., *Na drodze jedności*, „L'Osservatore Romano” 3 (2016), s. 3.
- Waldenfels. H, *Na imię mu Franciszek. Papież ubogich*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2014.